

संघीय संरचनामा
प्रादेशिक निकायको
स्थापना र कार्यसञ्चालन

२०७६ भदौ

संघीय संरचनामा

प्रादेशिक निकायको स्थापना र कार्यसञ्चालन

प्रतिवेदन

२०७६ भदौ

DEMOCRACY
RESOURCE CENTER

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल

संघीय संरचनामा प्रादेशिक निकायको स्थापना र कार्यसञ्चालन प्रतिवेदन

पहिलो संस्करण २०७६ (सन् २०१९)

प्रकाशक

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन)

कुमारीपाटी, ललितपुर

फोन: ०१-५५३७५५२

इमेल: info@democracyresource.org

वेबसाइट: www.democracyresource.org

प्रतिलिपि अधिकार © डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल

डीआरसीएन आवधिक प्रतिवेदन - ५

काठमाडौं नेपालमा मुद्रित

विषय सूची

आभार	७
१. परिचय	१
२. प्रदेशका मन्त्रालय र निकायको संक्रमणकालीन व्यवस्थापन	४
२.१ प्रदेशका मन्त्रालय र तिनको कार्य जिम्मेवारी	४
२.२ प्रदेश मन्त्रालय अन्तर्गतका निकाय	५
२.३ कर्मचारी समायोजन	६
३. प्रदेश मन्त्रालय र संरचनाको शुरूआती वर्ष	८
४. प्रदेश मातहतका कार्यालयहरूको चुनौती	९
४.१ संरचनागत चुनौती	९
४.२ भौतिक पूर्वाधारको चुनौती	१०
४.३ कर्मचारी व्यवस्थापनको चुनौती	१०
४.४ कार्यसञ्चालनसम्बन्धी चुनौती	११
४.५ कानूनी चुनौती	१३
४.६ समन्वयात्मक चुनौती	१३
४.७ सञ्चारसम्बन्धी चुनौती	१५
५. प्रदेश संरचनाको आगामी रूपरेखा	१६
६. निष्कर्ष र सुझाव	१८
६.१ निष्कर्ष	१८
६.२ सुझाव	१८
अनुसूची : सात प्रदेशका निकायहरूको विवरण	२०

आभार

यो अध्ययनको सिलसिलामा सातै प्रदेशमा अन्तर्वार्ता गरिएका व्यक्तिहरूप्रति डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन) धन्यवाद ज्ञापन गर्दछ। प्रदेश सरकारका मन्त्री, प्रदेश सभा सदस्य, प्रदेशका उच्चपदस्थ कर्मचारीहरू, संघीय सरकारअन्तर्गत विभिन्न मन्त्रालयका पदाधिकारी, प्रदेशका विभिन्न निर्देशनालय र निकायका पदाधिकारी, सातै प्रदेशस्थित विभिन्न राजनीतिक दलका प्रतिनिधि, पत्रकार, नागरिक समाजका सदस्य, र नागरिकहरूको सहयोगबिना यो प्रतिवेदनको प्रकाशन सम्भव थिएन। प्रतिवेदनको मस्यौदा पढेर महत्त्वपूर्ण सुझाव दिने प्राध्यापक कृष्ण पोखरेल र राकेश मिश्र, र सम्पादन, लेआउट र डिजाइन गरिदिने किशोर प्रधान र रन्जन भ्राप्रति डीआरसीएन आभारी छ।

यो अध्ययनको नेतृत्व अनुभव अजीतले गरेका हुन्। अनुसन्धाताहरू अंकलाल चलाउने, ईश्वरी भट्टराई, जोन कार्की, पुनम लिम्बू, सपना

सञ्जीवनी र सोभित सुवेदीको स्थलगत सूचना र विश्लेषणका आधारमा यो प्रतिवेदनको लेखन चिरन मानन्धर, नयन पोखरेल र शेखर पराजुलीले गरेका हुन्। अपूर्व खतिवडा र आलोक पोखरेलले कानूनी तथा संवैधानिक प्रावधानको विश्लेषण गरेका थिए भने स्मृति राई र हृतुल पौडेलले तथ्यांकको समायोजन र मिडिया अनुगमन गरेका थिए। ममता आचार्य र भेनिसा उदासले यो अध्ययनभरि महत्त्वपूर्ण प्रशासनिक सहयोग गरे।

ब्रिटिश राजदूतावासले यो अध्ययनलाई आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग प्रदान गरेको हो। यो प्रतिवेदनका सबै निचोड र विश्लेषण डीआरसीएनको अध्ययनमा आधारित छन् र तिनले राजदूतावासको धारणा प्रतिबिम्बित नगर्न पनि सक्छन्।

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल
ललितपुर

१. परिचय

नेपालले लामो समय केन्द्रीकृत शासन व्यवस्था अभ्यास गर्‍यो । यस्तो व्यवस्थाको बलियो आधारका रूपमा प्रशासन संयन्त्र रहेको थियो । नेपालमा हरेक राजनीतिक परिवर्तनपश्चात् प्रशासन संयन्त्रलाई सक्षम एवं जनमुखी बनाउन प्रशासनिक पुनर्संरचना भए ।^१ तिनले प्रशासन संयन्त्रमा तात्त्विक परिवर्तन ल्याउन भने सकेनन्, बरु केन्द्रीकृत शासन व्यवस्थालाई नै टेवा दिए ।

पञ्चायती व्यवस्थाको शुरूआतदेखि नै विकेन्द्रीकरणको अभ्यास गर्न खोजियो । २०४६ सालमा बहुदलीय व्यवस्था पुनःस्थापनापश्चात् विकेन्द्रीकरणकै लागि भनेर *स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५* लागू गरियो । विकेन्द्रीकरणको माध्यमद्वारा सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनतालाई शासन प्रक्रियामा अधिकाधिक सम्मिलित गराउन र विकासको साधन परिचालन गर्न यो ऐन ल्याइएको थियो । त्यसबाहेक आर्थिक एवं सामाजिक रूपमा पछाडि पारिएका समुदायमा विकासको प्रतिफल समान वितरण गर्ने, अनि स्थानीय स्तरमा नै योजना तर्जुमा र सञ्चालन गरी स्थानीय निकायलाई जवाफदेही बनाउने यो ऐनको उद्देश्य थियो । विकेन्द्रीकरणका लागि जति पनि काम भए, ती सबै केन्द्रीकृत शासन प्रणालीको जगमा उभिएका थिए । केन्द्रीय सरकार र कर्मचारीतन्त्र स्थानीय स्वायत्त शासनको अवधारणालाई भित्रैबाट स्वीकार गर्न तयार

^१ २००९ सालमा प्रशासकीय पुनर्गठन समिति बन्यो । यसलाई बुच कर्मिसनको नामले पनि चिनिन्छ । तत्कालीन प्रशासनलाई आधुनिकीकरण गर्ने पहिलो प्रयासस्वरूप यसले काम गरेको थियो । मुलुकले अँगालेको विकास कार्यक्रमलाई सक्षम एवं सुदृढ ढंगले लागू गर्न सक्ने प्रशासनिक संरचना खडा गर्न २०१३ सालमा टंकप्रसाद आचार्यको नेतृत्वमा प्रशासन पुनर्गठन योजना आयोग निर्माण गरियो । निजामती सेवालालाई सुदृढ गर्दै जाने उद्देश्यले २०२५ सालमा वेदानन्द झाको नेतृत्वमा प्रशासन सुधार आयोग गठन भयो । त्यस्तै, प्रशासनिक जनशक्तिको अत्यधिक उपयोग गर्न वृत्ति विकासमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने भएकोले २०३२/३३ सालमा भेषवहादुर थापाको नेतृत्वमा प्रशासन सुधार आयोग गठन गरियो । निजामती सेवालालाई बढी सक्षम, उत्प्रेरित र जवाफदेही बनाउन तथा कर्मचारीको मनोबल बढाई प्रजातन्त्र तथा विकासको माग पूरा गर्न २०४८ सालमा प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाको अध्यक्षतामा प्रशासन सुधार आयोग गठन गरिएको थियो । २०६५ सालमा निजामती प्रशासनलाई जनउत्तरदायी, सक्षम, निष्पक्ष, पारदर्शी तथा संघीय प्रणालीअनुरूप तुल्याउने उद्देश्यले सामान्य प्रशासन मन्त्रीको अध्यक्षतामा प्रशासन पुनर्संरचना आयोग गठन गरियो ।

भएनन् ।^२ त्यसैले नेपालमा विकेन्द्रीकरणको प्रभावकारिता पनि खासै देखिएन ।^३

पञ्चायतकालमै नेपाललाई १४ अञ्चल र ७५ जिल्लामा विभाजन गरी विकास प्रयास पनि शुरू गरियो । साथै प्रादेशिक विकासको अवधारणाअनुसार क्षेत्रीय विषमता घटाउन पाँच विकास क्षेत्रको अवधारणा ल्याइयो । सबै विषयमा सकेसम्म एकरूपता कायम गरी विकासको व्यवस्थापनमा सघाउ पुऱ्याउन अञ्चल र जिल्लाको विभाजन गरिएको थियो । तर १४ अञ्चल र पाँच विकास क्षेत्रको अवधारणा सफल हुन सकेन । प्रशासनिक र सेवा प्रवाहको एकाइको रूपमा जिल्ला भने प्रयोगमा रह्यो । प्रशासनिक, राजनीतिक र विकासमध्ये कुनै पनि एकाइको रूपमा पाँच विकास क्षेत्र रहन सकेन । केन्द्रमुखी राजनीति र केन्द्रीकृत प्रशासनको ऐतिहासिक वपौतिको भासमा प्रादेशिक विकासको अवधारणाले राष्ट्रिय अवधारणाको हैसियत प्राप्त गर्न सकेन ।^४ नेपालमा केन्द्र अति शक्तिशाली भएकाले पञ्चायतकालका १४ अञ्चलको अस्तित्व सवारीसाधनको नम्बरप्लेटमा र पाँच विकास क्षेत्रको अवधारणा केही अधिकारविहीन क्षेत्रीय कार्यालयमा सीमित हुन पुग्यो ।^५

^२ गुरुङ, हर्क । सन् २००७ । विकेन्द्रीकरणको जुक्ति । *विषय विविध* । वसन्त थापा, सं., पृ. १८१ । ललितपुर : हिमाल किताब ।

^३ विकेन्द्रीकरणसम्बन्धी दुई अवधारणा छन्, “अधिकारको प्रत्यायोजन (डेलिगेसन) र शक्ति संयोजन (डिभोलुसन) । पहिलो अवधारणाको मर्म केन्द्रले आफ्नो शासन अधिकार तल्लो निकायलाई उपयोग गर्न दिनु हो । यस अवधारणाअनुसार केन्द्रले आफूले प्रयोग गरिरहेको वा गर्न सक्ने अधिकार तल्ला निकायलाई अस्थायी रूपमा उपभोग गर्न मात्र दिन्छ । त्यस्ता अधिकारको स्वामित्व भने केन्द्रमै रहन्छ । तर दोस्रो अर्थात् शक्ति संयोजनको अवधारणाले स्थानीय निकायलाई स्वायत्त बनाई शासन प्रणालीमा सहयोगी बनाउँछ । अर्थात्, अधिकार माथिको स्वामित्व पनि उसैको हुन्छ । प्रत्यायोजित अधिकार उपयोग गर्न दिनु भनेको प्रशासकीय बन्दोबस्त मात्र हो भने स्वायत्तताको हक राजनीतिक पक्ष हो ।” हेर्नुहोस्, गुरुङ, हर्क । सन् २००७ । विकेन्द्रीकरणको जुक्ति । *विषय विविध* । वसन्त थापा, सं., पृ. १८१-१८२ । ललितपुर : हिमाल किताब ।

^४ शर्मा, पीताम्बर । सन् २००५ । नेपालको प्रादेशिक वर्गीकरण : आधार र परिणति । *नेपालको सन्दर्भमा समाजशास्त्रीय चिन्तन* । मेरी डेशन र प्रत्युष वन्त, सं., पृ. ६१-९५ । ललितपुर: सोसल साइन्स बहा: ।

^५ गुरुङ, हर्क । सन् २००७ । विकेन्द्रीकरणको जुक्ति । *विषय विविध* । वसन्त थापा, सं., पृ. १८२ । ललितपुर : हिमाल किताब ।

केन्द्रीकृत शासन व्यवस्थाको कारण सुधारका प्रयासहरूले आशानुरूप सफलता प्राप्त गर्न सकेनन् । नेपालमा आर्थिक, सामाजिक, लैंगिक एवं भौगोलिक विभेद र वञ्चनाको एउटा मुख्य कारण केन्द्रीकृत शासन व्यवस्था बन्यो । एउटा निश्चित जाति समुदायका मानिसबाहेक ठूलो समुदाय नेपालको शासन व्यवस्थाबाट किनारामा पन्यो जसले राज्यमा अपनत्व महसुस गर्न सकेन । त्यसैले त्यो समुदायका मानिसहरूमा राष्ट्र त मेरो पनि हो, तर राज्य होइन भन्ने भावना सिर्जना हुन पुग्यो ।^६

केन्द्रीकृत शासन व्यवस्थालाई परिवर्तन गर्ने मुख्य उद्देश्यसहित तत्कालीन नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी माओवादी (नेकपा माओवादी) ले २०५२ फागुन १ देखि राज्यविरुद्ध १० वर्ष सशस्त्र संघर्ष गर्‍यो । यही अवधिमा नेकपा माओवादीले जातीय तथा भौगोलिक स्वायत्त प्रदेशहरूको अभ्यास गर्‍यो । तत्कालीन राजा ज्ञानेन्द्र शाहले २०६१ माघ १९ मा राज्यसत्ता आफ्नो हातमा लिएपछि सात राजनीतिक दल र विद्रोही नेकपा माओवादीले संयुक्त रूपमा निरंकुश राजतन्त्रविरुद्ध २०६२/६३ मा जनआन्दोलन गरे । सशस्त्र संघर्ष गरिराखेको नेकपा माओवादीलाई उक्त आन्दोलनको सफलतापछि शान्तिपूर्ण राजनीतिक प्रतिस्पर्धामा सामेल हुने बाटो खुल्यो । त्यसपछि अन्तरिम संविधान घोषणा गरियो जसमा संघीय व्यवस्था सुनिश्चित नभएपछि २०६३ माघमा मधेश आन्दोलन चर्कियो । मधेश आन्दोलनको बलमा अन्तरिम संविधान संशोधन गरियो । “लोकतान्त्रिक संघीय शासन प्रणाली सहितको अग्रगामी पुनर्संरचना गरिनेछ” र “राज्यको पुनर्संरचना तथा संघीय शासन प्रणालीको स्वरूपसम्बन्धी विषयको अन्तिम टुंगो संविधानसभाले निर्धारण गरेबमोजिम हुनेछ” भन्ने प्रावधान संशोधनमा थपियो ।^७ दोस्रो संविधानसभाबाट बनेको संविधानले नेपालमा सातओटा प्रदेशको व्यवस्था गर्‍यो ।^८

नेपाल एकात्मक राज्य प्रणालीबाट संघात्मक राज्य प्रणालीमा गएपछि राज्यशक्तिको प्रयोग संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले संविधान र कानूनबमोजिम गर्ने व्यवस्था छ ।^९ नयाँ संरचनामा तीन तहका सरकारले कार्यकारिणी र व्यवस्थापकीय अधिकार प्रयोग

गर्न सक्दछन् तर न्यायपालिका भने एकात्मक प्रणालीको छ ।^{१०} संविधानमा राज्यशक्तिको प्रयोग तीन तहको सरकारले एकल वा साझा रूपमा प्रयोग गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।^{११}

तीन तहका सरकारले आफूलाई प्राप्त अधिकार प्रयोग गर्न र जिम्मेवारी पूरा गर्न भौतिक संरचना, कर्मचारी, आर्थिक प्रबन्ध, कानून र आपसी अन्तरसम्बन्ध व्यवस्था गर्न आवश्यक थियो । एकात्मक शासन प्रणाली अनुसारको प्रशासनिक संरचनामा पुनरावलोकन गरी नयाँ संगठन संरचना तयार पार्ने काम चुनौतीपूर्ण थियो ।^{१२} तीन तहको संगठन संरचना र कर्मचारी व्यवस्थापन गर्नुअघि तिनको एकल र साझा अधिकारको सूचीलाई थप प्रस्ट पारियो ।^{१३}

नेपाल सरकारले गठन गरेको संघीयता कार्यान्वयन तथा प्रशासन पुनर्संरचना समन्वय समितिको समूहगत कार्यदलले संविधानले प्रदान गरेको एकल तथा साझा अधिकारको सूचीको आधारमा प्रत्येक तहले सम्पादन गर्ने कार्य जिम्मेवारीहरूको विस्तृत सूची तयार पार्यो ।^{१४} यही कार्य विस्तृतीकरण प्रतिवेदन नै संघीयता कार्यान्वयनको लागि प्रस्थान बिन्दु थियो । यस प्रतिवेदनले निर्धारण

^{१०} प्रदेशमा स्थापना भएका संरचनामध्ये उच्च अदालत पहिलो थियो । २०७३ साउनमा *न्याय प्रशासन ऐन, २०७३* को प्रमाणीकरणपश्चात् संविधानबमोजिम उच्च अदालतहरू गठन भएका थिए । साबिकका १६ ओटा पुनरावेदन अदालतको स्थानमा प्रत्येक प्रदेशमा एक उच्च अदालत, नौ स्थानमा उच्च अदालतका इजलास र दुई अस्थायी इजलास गरी जम्मा १८ उच्च अदालत गठन भए ।

^{११} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका एकल अधिकारहरू संविधानका अनुसूची क्रमशः ५, ६ र ८ मा उल्लिखित छन् । संघ र प्रदेशको साझा अधिकारलाई अनुसूची ७ र संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकारलाई अनुसूची ९ मा व्यवस्था गरिएको छ ।

^{१२} Governance Facility (2018) ‘Federal Nepal – The Provinces: Comparative Analysis of Economic and Administrative Data and Challenges’, Kathmandu, Nepal. <https://gfnepal.org/wp-content/uploads/2018/03/GF-Report-Federal-Nepal-The-Provinces.pdf>

^{१३} नेपालको संविधानको अनुसूची ५-९ मा उल्लिखित संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारहरूको कार्य विस्तृतीकरणसम्बन्धी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट स्वीकृत प्रतिवेदन । नेपाल सरकारको आधिकारिक वेबसाइटमा सो प्रतिवेदन उपलब्ध छ: <https://www.opmcm.gov.np/federalism-admin/>

^{१४} २०७२ चैत २६ मा नेपाल सरकारको निर्णयअनुसार प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा उच्चस्तरीय संघीयता कार्यान्वयन तथा प्रशासनिक पुनर्संरचना निर्देशक समिति र त्यसअन्तर्गत मुख्य सचिवको संयोजकत्वमा संघीयता कार्यान्वयन तथा प्रशासन पुनर्संरचना समन्वय समिति गठन गरिएको थियो । संघीयता कार्यान्वयन तथा प्रशासन पुनर्संरचना समन्वय समितिको २०७३ जेठ ३ को निर्णयअनुसार समूहगत कार्यदल गठन गरियो ।

^६ वन्त, प्रत्युष । सन् २०११ । प्रकाशकीय । *नेपालीय हुनलाई...* । रमेश पराजुली, सं., पृ. ज । काठमाडौं : मार्टिन चौतारी ।

^७ राई, कैलाश र चिरन मानन्धर । सन् २००९ । *राज्य पुनर्संरचना र संविधानसभा सन्दर्भ ग्रन्थ* । काठमाडौं : मार्टिन चौतारी । पृ. २ ।

^८ गण्डकी प्रदेश, कर्णाली प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशको नाम प्रदेश सभाबाट पारित भएको छ । चारओटा प्रदेशले आफ्नो नाम अझै तोकन सकेका छैनन् ।

^९ नेपालको संविधानको धारा ५६ ।

गरेअनुसार प्रदेश तहले ५६५ ओटा कार्य गर्छ । त्यस्तै संघीय र स्थानीय सरकारले क्रमशः ८७० र ३६० ओटा कार्य गर्छन् ।

संघीय प्रणाली अवलम्बन गरेपछि प्रदेश अन्तर्गतका मन्त्रालय र मातहतका संक्रमणकालीन निकायको स्थापना क्रमशः भयो । कर्मचारी समायोजनद्वारा प्रदेशका संरचनाहरूमा कर्मचारीको व्यवस्थापन गर्ने काम पनि अन्तिम चरणमा छ । प्रदेशका संरचनाहरूले काम शुरू गरेका छन् । संघीय सरकारले व्यवस्था गरेको संरचना र कर्मचारीको तदर्थ प्रबन्धलाई आफ्नो आवश्यकता अनुसारको संरचनामा रूपान्तरण गर्ने प्रक्रियामा सबै प्रदेश लागेका छन् । प्रदेशका संरचनाले गर्ने कामले नै प्रदेशलाई स्थायित्व प्रदान गर्न सहयोग गर्छ । केन्द्रीकृत राज्य संरचनाले भन्दा यसले कसरी फरक हिसाबले काम गर्ला भन्ने चासो सर्वत्र छ । सोही सेरोफेरोमा प्रदेशको संक्रमणकालीन संरचनाको तयारी एवं स्थापना तथा प्रदेश सरकारको प्रारम्भिक कार्यसञ्चालन अध्ययन गर्नु यस प्रतिवेदनको मुख्य उद्देश्य हो ।

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन) को अध्ययन विधि मूलतः गुणात्मक हो । यो प्रतिवेदनका लागि डीआरसीएनका तीन अध्ययन टोलीले २०७६ वैशाखदेखि साउनसम्म सातै प्रदेशमा प्रदेश सरकारका मन्त्री, प्रदेश सभाका सदस्य, प्रदेशका प्रमुख सचिव, विभिन्न मन्त्रालयका सचिव, विभिन्न प्रादेशिक निकायका कर्मचारी, राजनीतिक प्रतिनिधि, नागरिक समाजका सदस्य, पत्रकार र नागरिकसँग अन्तर्वार्ता गरेका थिए । यसका अलावा डीआरसीएन काठमाडौंका अनुसन्धाताले संघीय सरकारका विभिन्न मन्त्रालयका

प्रतिनिधि, प्रशासन विज्ञ र कानूनविद् लगायतका सरोकारवालासँग अन्तर्क्रिया गरेका थिए । अध्ययनको सिलसिलामा डीआरसीएनले प्रदेशस्तरीय र संघीय तहका कुल १९५ सरोकारवालासँग छलफल गरेको थियो ।

यो अध्ययन अवधिभर प्रदेशमा प्रशासनिक पुनर्संरचनाको संक्रमणकालीन प्रक्रिया जारी रहेकोले डीआरसीएनले यो प्रक्रिया निर्देश गर्ने संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण समितिका प्रतिवेदनहरू प्राप्त गर्न सकेन । यसैगरी, सातै प्रदेशका विभिन्न निकायमा कर्मचारी समायोजनको पछिल्लो अवस्थासम्बन्धी अद्यावधिक तथ्यांक उपलब्ध भएन । प्रादेशिक मन्त्रालय र मातहतका कार्यालयहरूलाई समेटे पनि प्रदेश प्रमुखको कार्यालय, प्रदेश सभा, मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय, प्रदेश प्रहरी र प्रदेश योजना आयोगजस्ता प्रदेश तहका अन्य संरचनालाई यो प्रतिवेदनले समेटेको छैन ।

यो प्रतिवेदनमा यस पछिको खण्डमा प्रदेश सरकारका मन्त्रालय, त्यस अन्तर्गतका संक्रमणकालीन निकाय र तीन तहमा कर्मचारी समायोजनबारे चर्चा गरिएको छ । तेस्रो खण्डमा प्रदेश मन्त्रालय र त्यस अन्तर्गतका निकायले डेढ वर्षमा गरेका काम उल्लेख गरिएको छ । चौथो खण्डले यो अवधिमा प्रदेशका मन्त्रालय र निकायले काम गर्दा व्यहोरेका चुनौतीलाई समेटेको छ । संक्रमणकालीन प्रबन्धपछि प्रदेश सरकारले आफ्नो आवश्यकताअनुसार गरेको संरचना निर्माणको तयारीको चर्चा पाँचौं खण्डमा छ । अन्तिम खण्डमा निष्कर्ष र सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

२. प्रदेशका मन्त्रालय र निकायकी संक्रमणकालीन व्यवस्थापन

२.१ प्रदेशका मन्त्रालय र तिनको कार्य जिम्मेवारी

२०७४ मंसिर १० र २६ मा प्रतिनिधिसभा र प्रदेश सभा निर्वाचन सम्पन्न भयो र प्रदेश कार्यपालिका र व्यवस्थापिका गठनको प्रक्रिया शुरू भयो।^{१५} संविधानले प्रदेशको कार्यपालिकाको अधिकार प्रदेश मन्त्रपरिषद्मा र प्रदेश व्यवस्थापिकाको अधिकार प्रदेश सभामा हुने प्रबन्ध गरेको छ।^{१६} प्रदेशमा एक प्रदेश प्रमुख हुनेसमेत व्यवस्था छ, जसलाई संविधानले केही सीमित अधिकार दिएको छ।^{१७} संविधानको धारा १६८(९) मा प्रदेश प्रमुखले मुख्यमन्त्रीको सिफारिशमा प्रदेश सभाका सदस्यमध्येबाट समावेशी सिद्धान्तबमोजिम मुख्यमन्त्रीसहित प्रदेश सभाका कुल सदस्य संख्याको २० प्रतिशतभन्दा बढी नहुने गरी प्रदेश मन्त्रपरिषद् गठन गर्ने व्यवस्था छ।

प्रदेशले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रको आर्थिक अधिकारसम्बन्धी विषयमा कानून बनाउन, वार्षिक बजेट बनाउन, निर्णय गर्न, नीति तथा योजना तयार गर्न र त्यसको कार्यान्वयन गर्न सक्छ।^{१८} त्यस्तै प्रदेशले आफ्नो अधिकारक्षेत्रको विषयमा कर लगाउन र ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन, साथै स्थानीय तहलाई वित्तीय हस्तान्तरण गर्न सक्छ।^{१९} संविधानको धारा १७४ मा प्रदेश सरकारबाट स्वीकृत नियमावलीबमोजिम प्रदेश सरकारको कार्य

^{१५} २०७४ मंसिरमा भएको प्रदेश सभाको निर्वाचनमा प्रदेश २ बाहेक अन्य छ प्रदेशमा तत्कालीन नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी - एकीकृत मार्क्सवादी लेलिनवादी (एमाले) र नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र) को गठबन्धनले बहुमत हासिल गर्‍यो। संविधानले व्यवस्था गरेअनुसार बहुमत प्राप्त राजनीतिक दलले स्वीकृत प्रदेश सभा सदस्य मुख्यमन्त्री भएर प्रदेश मन्त्रीमण्डल गठन गरिएको थियो। प्रदेश २ मा तत्कालीन संघीय समाजवादी फोरम नेपाल र राष्ट्रिय जनता पार्टी नेपालको गठबन्धन सरकार छ। अन्य छ प्रदेशमा नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (नेकपा) को सरकार छ।

^{१६} नेपालको संविधानको धारा १६२, १६८, १७५ र १७६।

^{१७} नेपालको संविधानको धारा १६३-१६७।

^{१८} नेपालको संविधानको धारा ५९।

^{१९} नेपालको संविधानको धारा ६०।

तालिका १: प्रदेश सरकार अन्तर्गतका मन्त्रालय र तिनको कार्यक्षेत्र

क्र.सं.	मन्त्रालयको नाम	कार्यक्षेत्र
१	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय	प्रदेश मुख्यमन्त्रीको कार्यालय, प्रदेश मन्त्रपरिषद्, प्रदेश भित्रको शासन व्यवस्थाको सामान्य निर्देशन, नियन्त्रण र सञ्चालन, सञ्चार, भ्रष्टाचार नियन्त्रण र संघ र स्थानीय तहसँगको सम्पर्क समन्वय
२	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	शान्ति सुरक्षा, प्रदेश प्रहरी, प्रदेश अनुसन्धान ब्यूरो, विपद व्यवस्थापन, द्वन्द्व व्यवस्थापन, कानून न्याय तथा प्रदेश सभा मामिला र प्रदेश कर्मचारी प्रशासन
३	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	अर्थ योजना तथा बजेट वित्तीय संस्थाहरू र तथ्यांक
४	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	(प्रदेश स्तरको) सडक, खानेपानी, जलस्रोत, उर्जा, सिंचाइ र यातायात
५	सामाजिक विकास मन्त्रालय	शिक्षा, स्वास्थ्य, सरसफाई, महिला, युवा तथा खेलकुद, सामाजिक सुरक्षा, भाषा, संस्कृति, श्रम तथा रोजगार
६	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	उद्योग, वाणिज्य, आपूर्ति, पर्यटन, वन, विज्ञान, वातावरण र जलवायु
७	भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	भूमि व्यवस्थापन, गुठी व्यवस्थापन, कृषि, पशुपंक्षी, सहकारी र गरिवी निवारण

स्रोत: अधिकारसम्पन्न संघीय प्रशासनिक पुनर्संरचना समितिको प्रतिवेदन २०७४, पृ. ७५।

विभाजन र कार्य सम्पादन हुने व्यवस्था भएअनुरूप सबै प्रदेशले प्रदेश सरकार (कार्यविभाजन) नियमावली, २०७४ पारित गरेका छन् । प्रदेश सरकार (कार्यविभाजन) नियमावली अधिकारसम्पन्न संघीय प्रशासनिक पुनर्संरचना समितिले सिफारिश गरेअनुसार थियो । कार्यविभाजन नियमावलीअनुसार मन्त्रालयले आफ्नो कार्य क्षेत्रभित्र पर्ने विषयहरूको नीति, नियम र कार्यक्रम बनाउने काम गर्छ । साथै आफ्ना मातहतका निकाय एवं कार्यक्रमको सुपरीवेक्षण, अनुगमन र मूल्यांकन पनि गर्छ ।

२०७४ माघ १० मा संघीय मन्त्रपरिषदले प्रत्येक प्रदेशमा रहने मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयलगायत सात मन्त्रालय र प्रदेश सभा सचिवालयको अन्तरिम संगठन संरचना एवं अस्थायी दरबन्दी तैरिज स्वीकृत गर्‍यो । प्रत्येक प्रदेशमा रहने मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयलगायत सात मन्त्रालयका लागि आवश्यक कर्मचारी संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट व्यवस्थापन गरियो । कार्य विस्तृतीकरण प्रतिवेदनका आधारमा प्रदेशअन्तर्गत रहने मन्त्रालयको संख्या, त्यसको नाम र ती मन्त्रालयको कार्यजिम्मेवारी अधिकार सम्पन्न संघीय प्रशासनिक पुनर्संरचना समितिले नेपाल सरकारलाई सिफारिश गरेअनुसार निर्धारण गरियो ।

२.२ प्रदेश मन्त्रालय अन्तर्गतका निकाय

संघीय संरचनामा गइसकेपछि प्रदेश वा स्थानीय सरकारले आफ्नै नयाँ संरचना नबनाउँदा सम्मको संक्रमणलाई व्यवस्थापन गर्ने प्रावधान संविधानको धारा ३०२(२) मा छ । त्यसअनुसार संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत सरकारी सेवामा कार्यरत राष्ट्रसेवक कर्मचारीलाई नेपाल सरकारले कानूनबमोजिम संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा समायोजन गरी सेवा प्रवाहको व्यवस्था मिलाउन सक्नेछ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्मचारीको समायोजन गर्न कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७५ पारित गरियो । सो ऐनको दफा ३ (१) मा नेपाल सरकारले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा सेवा प्रवाहका लागि आवश्यक पर्ने संगठन संरचना तथा कर्मचारी दरबन्दी निर्धारण गर्न संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयका सचिवको संयोजकत्वमा विभिन्न मन्त्रालयका सहसचिव सदस्य रहने गरी संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण समिति गठन गरियो । कर्मचारी समायोजन ऐनबमोजिम समितिको सिफारिशको आधारमा नेपाल सरकारले तीन तहको संगठन संरचना र कर्मचारी दरबन्दी स्वीकृत गर्‍यो । समितिले संगठन संरचना तथा दरबन्दी

स्वीकृतको लागि सिफारिश गर्दा मुख्यतः निम्न तीन लिखतलाई आधार बनाएको थियो: १) नेपालको संविधानमा उल्लिखित संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल र साझा अधिकार सूची, २) नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७४ र ३) नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्बाट स्वीकृत कार्य विस्तृतीकरण प्रतिवेदन ।^{२०}

प्रदेश मन्त्रालय र निकायहरूमा बहुसिपयुक्त अधिकृत रहने गरी दरबन्दी निर्धारण गरिएको थियो । त्यसबाहेक, सबै प्रदेशमा रहने निकायका एकै प्रकृतिका शाखाहरूको नाम सम्भव भएसम्म एउटै राखी एकरूपता कायम गरिएको र काममा दोहोरोपना नहुने गरी शाखा सिर्जना गरिएको थियो ।^{२१} समितिले प्रदेशको अधिकार क्षेत्र भित्रका कार्य सम्पादन गर्न मन्त्रालय र निकायहरू छरितो र चुस्त हुने गरी संगठन संरचना तथा दरबन्दी निर्माण गर्ने उद्देश्य राखेको थियो । समितिले पेश गरेका प्रतिवेदनहरूमा प्रदेशको संगठन संरचनाको विशेषताको रूपमा प्रदेशलाई नीति, मापदण्ड र नियमन, प्रदेश स्तरका विकास आयोजना तथा कार्यक्रम, सेवा प्रवाह एवं संघ र स्थानीय तहबीच समन्वयमा केन्द्रित हुने गरी छरितो र प्रभावकारी बनाउन खोजिएको उल्लेख गरिएको थियो ।

संघीय प्रणाली स्वीकार गरेपछि संक्रमणकालीन प्रदेशको संरचना निर्माण गर्दा पहिलेभन्दा फरक हुनुपर्छ भनेर परिकल्पना गरिएको प्रदेश १ को कृषि निर्देशनालयका अधिकारीहरूले बताए । केन्द्रीकृत संरचनामा जस्तै प्रत्येक जिल्लामा प्रदेशको कार्यालय स्थापना गर्नेभन्दा पनि दुई/तीनओटा जिल्ला हेर्ने गरेर एउटा डिभिजन कार्यालयको संरचना स्थापना गर्न खोजेको देखिन्छ । कृषि, स्वास्थ्य, पशु लगायतका आधारभूत सेवा स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भएपछि प्रदेशको भूमिका बढी समन्वयकारी हुनुपर्छ भन्ने अवधारणाका कारण त्यसैअनुरूप संरचना निर्माण गरिएको थियो । समन्वय गर्नलाई प्रत्येक जिल्लामा कार्यालयहरू आवश्यक पर्दैन भन्ने सोचका साथ संक्रमणकालीन संरचनाको निर्माण गरिएको स्वास्थ्य समन्वय महाशाखाका एक पदाधिकारीले बताए । प्रादेशिक संरचना नयाँ भएको र व्यावहारिक ज्ञानको कमी भएकाले गर्दै, सिक्दै, सुधार्दै जाने विधि प्रदेशको संरचना निर्माण गर्ने क्रममा

^{२०} २०७५ चैत १४ मा संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयद्वारा जारी प्रेस विज्ञप्ति ।

^{२१} संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण समिति । २०७५ । मन्त्रालय र निकायहरूको संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण प्रतिवेदन; प्रदेश सामाजिक विकास मन्त्रालयमातहत रहने निकायहरूको संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण प्रतिवेदन; र प्रदेश भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयमातहत रहने निकायहरूको संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण प्रतिवेदन । काठमाडौं : संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय ।

अपनाइएको अनुभव ती पदाधिकारीको थियो । यही सिक्दै, सुधार गर्दै जाने क्रममा ३५ जिल्लामा स्थापना गरिएको स्वास्थ्य कार्यालय अपुग ठानिएर ७७ जिल्लामा नै स्थापना गरियो । प्रत्येक जिल्लामा स्वास्थ्य कार्यालय स्थापना गर्ने क्रममा दरबन्दी भने घटाइयो ।

प्रदेश प्रमुखको कार्यालय, प्रदेश मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसहित सातओटा मन्त्रालय, मन्त्रालयअन्तर्गत विभिन्न निकाय, प्रदेश सभा सचिवालय, मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय प्रदेशमा स्थापना भएका छन् । प्रदेश मन्त्रालयअन्तर्गत तीन प्रकारका निकायहरू छन् । पहिलो, प्रदेशका लागि संघीय सरकारले नै निर्माण गरिदिएको नयाँ निकाय । दोस्रो, संघीय सरकारले हस्तान्तरण गरेका निकाय र तेस्रो प्रदेश मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट खुलेका निकाय । प्रदेश अन्तर्गतका निर्देशनालय, स्वास्थ्य कार्यालय र कृषि ज्ञान केन्द्र नयाँ निकायका केही उदाहरण हुन् । साविकमा स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयअन्तर्गत रहेका जिल्ला वा अञ्चल अस्पताल, जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र, अञ्चल आयुर्वेद औषधालय सामाजिक विकास मन्त्रालयअन्तर्गत साविककै संगठन संरचना र दरबन्दी कायम रहने गरी हस्तान्तरण गरिएको निकायका उदाहरण हुन् । त्यस्तै, भूमि व्यवस्थापन, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयअन्तर्गत कृषि निर्देशनालयमातहत साविककै संगठन संरचना र दरबन्दी रहने गरी विभिन्न प्रयोगशाला, बाली विकास केन्द्र, स्रोत केन्द्र, बीउ उत्पादन केन्द्र पनि पहिलेकै दरबन्दी कायम गरेर प्रदेशमा हस्तान्तरण गरिएको थियो । प्रदेश नीति/योजना आयोग प्रदेश सरकारको निर्णयले खोलिएको निकायको उदाहरण हो । विभिन्न मन्त्रालय अन्तर्गतका निकायको संख्या प्रदेशअनुसार फरक भए पनि सात निर्देशनालय, प्रदेश लेखा नियन्त्रकको कार्यालय, मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय, दुई प्रशिक्षण वा प्रशिक्षण केन्द्र र घटीमा तीन तालिम केन्द्र हरेक प्रदेशमा छन् । संघीय प्रहरी ऐन जारी भइनसकेकोले प्रदेश प्रहरीको गठन नभए पनि सबै प्रदेशमा प्रहरी कार्यालयहरूको भने स्थापना भइसकेको छ । प्रदेश संरचनाअनुसार निर्देशनालयको भूमिका योजना कार्यान्वयनमा सहजीकरण तथा समन्वय गर्ने हो । प्रदेश मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा प्रमुख सचिवको रूपमा संघीय सरकारको विशिष्ट श्रेणीको कर्मचारी (सचिव) लाई खटाउने व्यवस्था गरिएको छ । संघीय सरकारको प्रथम श्रेणीको सहसचिव प्रदेश मन्त्रालयमा सचिवको रूपमा कार्यरत छन् ।

प्रदेशमा संक्रमणकालीन व्यवस्थापनको लागि संघीय सरकारले हस्तान्तरण र नयाँ निर्माण गरेका संरचना संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण समितिको सिफारिशबमोजिम नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले

स्वीकृत गरे अनुसारको हो । त्यसलाई प्रदेश सरकार मन्त्रिपरिषद्ले स्वीकृत मात्र गरेर ती संरचनाहरू सञ्चालनमा आएका हुन् । समितिले प्रदेशस्तरीय मन्त्रालय एवं निकायको कार्य जिम्मेवारी र संगठन संरचनाबारे विषय विज्ञ तथा प्रदेश मन्त्रालयको कर्मचारीसँग पनि छलफल गरेको थियो । यद्यपि प्रदेशको आवश्यकताअनुसार संरचना र दरबन्दी नभएको प्रदेशका विभिन्न मन्त्रालयका पदाधिकारीको गुनासो थियो । प्रदेशका निकायहरूको कार्यविवरणसमेत पनि संघीय मन्त्रालयबाट नै पठाइयो । प्रदेशको संक्रमणकालीन संरचना एवं दरबन्दी निर्धारणमा संघीय सरकारका उपल्लो तहका कर्मचारीतन्त्रको प्रभाव रह्यो । सातै प्रदेशका आफ्ना विशेषता छन् । भूगोल, जनसंख्या, विकासको स्तरका साथै स्रोत साधनको उपलब्धता र परिचालनको अवस्था फरक छन् । त्यसको आधारमा फरक प्रदेशलाई फरक संरचना आवश्यक पर्न सक्छ । संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण समितिमा प्रदेश मन्त्रालयका मन्त्रीको प्रतिनिधित्व रहने व्यवस्था भएको भए संक्रमणकालीन संरचनामा प्रदेशको आवश्यकता सम्बोधन हुने सम्भावना रहन्थ्यो । तर त्यसो हुन सकेन ।

कर्मचारी समायोजन ऐनले व्यवस्था गरेअनुसार कर्मचारी समायोजनको कार्य सम्पन्न भइसकेपछि मात्र आ-आफ्नो निकाय वा अन्तर्गतको कार्यालयहरूको संगठन संरचना वा दरबन्दी थपघट, हेरफेर वा परिमार्जन गर्न सकिन्छ । प्रदेशले आफ्नो आवश्यकताअनुसार माग गरेको नयाँ संरचना वा दरबन्दी संघीय सरकारले स्वीकृत गरेको छैन । संघीय सरकारले नयाँ दरबन्दी स्वीकृत नगर्दा प्रदेशले स्थापना गरेको नयाँ संरचनाले काम गर्न नसकेको प्रदेश १ मुख्यमन्त्री कार्यालयका पदाधिकारीले बताए । त्यसैले प्रदेश लोक सेवा आयोग गठन गरेर आफ्नो आवश्यकता अनुसारको संरचना निर्माण गर्न सातै प्रदेश कटिबद्ध देखिन्छन् ।

२.३ कर्मचारी समायोजन

प्रशासनिक संघीयता कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले संघमा रहेका कर्मचारीलाई संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारमा समायोजन गर्ने नीति अख्तियार गर्‍यो । *कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७५* ले मूलतः दुई तरिकाबाट प्रदेश एवं स्थानीय तहमा कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन गर्ने प्रयत्न गरेको छ । पहिलो, ऐनले निर्धारण गरेको कार्यविधि तथा प्रक्रियाबाट संघीय सरकारी सेवामा (*निजामती सेवा*

ऐन, २०४९, नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ तथा व्यवस्थापिका संसद्सम्बन्धी ऐन, २०६४ बमोजिम गठन भएका सेवा) कार्यरत कर्मचारीलाई प्रदेश तथा स्थानीय तहमा समायोजन गर्ने । दोस्रो, संक्रमणकालीन व्यवस्थापनको लागि संघीय सरकारी सेवामा कार्यरत कर्मचारीलाई प्रदेश एवं स्थानीय तहमा खटाउने । संघीय सरकारी सेवामा कार्यरत कर्मचारीलाई समायोजन गरी प्रदेश एवं स्थानीय तहमा समायोजन गर्दा सम्बन्धित कर्मचारीको प्राथमिकता सहितको निवेदन माग गरिएको थियो । समायोजन ऐनको दफा ८ मा उल्लेख भए पनि समायोजन मुख्य रूपमा कर्मचारीको प्राथमिकताबमोजिम भएको थियो । ऐनबमोजिम प्रदेश एवं स्थानीय तहमा समायोजन हुन एक तह बहुवा वा ग्रेड थपको पनि व्यवस्था गरी कर्मचारीलाई समायोजनमा आकर्षित गर्न खोजिएको थियो । तर यो प्रावधानबाट प्रायः सेवा निवृत्त हुन लागेका कर्मचारी मात्र समायोजन प्रक्रियामा आकर्षित भएका प्रदेशका प्रतिनिधिरूले बताए ।

समायोजन समितिले तीनै तहको संगठन संरचना र दरबन्दीको अध्ययन गरेर नेपाल सरकारलाई सिफारिश गर्‍यो । समितिले स्वीकृत गरेको संघको दरबन्दी संख्या ४८,४०९, प्रदेशमा २२,२९७ र स्थानीय तहमा ६६,९०८ थियो । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको कुल दरबन्दी १,३७,६९४ को ३५ प्रतिशत संघमा स्वीकृत गरियो जसको आधाभन्दा पनि कम १६ प्रतिशत मात्र सात प्रदेशका लागि छुट्याइयो । विभिन्न समयमा प्रशासनिक पुनर्संरचना आयोगले दिएको सिफारिश विपरीत संघमा धेरै दरबन्दी कायम गरेर बोझिलो र भद्दा संगठन संरचना बनाउने काम दरबन्दी स्वीकृतको प्रक्रियादेखि नै शुरू भयो । संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण समितिले चुस्त संगठन संरचना बनाउने भने पनि समिति यसमा दृढ रहन सकेन । एक राजनीतिक विश्लेषकका अनुसार संघीय सरकारको संरचना बोझिलो हुनु र त्यसमा बढी प्रतिशत कर्मचारी समायोजन हुनुको मुख्य कारण संविधानमा उल्लिखित संघ सरकारको अधिकारसूचीलाई अक्षरशः अनुशरण गरेर केन्द्रीय प्रशासनिक संरचना नबनाउनाले हो । उनका अनुसार उच्च प्रशासकहरूलाई केन्द्रीय सेवामा बस्ने चाहनाले पनि यस्तो भएको हो ।

समायोजनको लागि स्वीकृत दरबन्दीमध्ये ३९,९६० संघमा, १३,८२१ प्रदेशमा र ४३,८०७ जना कर्मचारीले स्थानीय तहमा समायोजन रोजेका थिए । यसअनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा स्वीकृत दरबन्दीको क्रमशः १७, ३८ र ३४ प्रतिशत कर्मचारी अझै अपुग देखिन्छ । कर्णाली र सुदूरपश्चिममा समायोजन रोजेको संख्या अन्य प्रदेशभन्दा कम थियो ।

तालिका २: संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षणबाट तीन तहमा कायम दरबन्दी र समायोजनको विवरण^{२२}

क्र.सं.	तह	स्वीकृत दरबन्दी	स्वीकृत दरबन्दी प्रतिशत	समायोजनभएको कर्मचारीको संख्या
१	संघ	४८,४०९	३५	३९,९६०
२	सात प्रदेश	२२,२९७	१६	१३,८२१
३	७५३ स्थानीय तह	६६,९०८	४९	४३,८०७
जम्मा		१३७,६९४	१००	९७,५८८

तालिका: ३ प्रदेशअनुसार समायोजन विवरण^{२३}

प्रदेश	समायोजन भएका कर्मचारीको संख्या
प्रदेश १	२,४१५
प्रदेश २	१,८१२
प्रदेश ३	२,५२५
गण्डकी	१,७४८
प्रदेश ५	२,५३२
कर्णाली	१,३३४
सुदूरपश्चिम	१,४५५
जम्मा	१३,८२१

संविधानले व्यवस्था गरेअनुसार कर्मचारी समायोजनको मापदण्ड र प्रक्रियामा पूर्व तयारी र स्पष्टताको अभाव देखिन्छ । शुरूमा २०७४ मा एउटा ऐन, फेरि अध्यादेश र २०७५ को अन्त्यमा मात्र समायोजनसम्बन्धी ऐन आएको थियो । पटकपटकको प्रयासपछि कर्मचारी समायोजन ऐन आए पनि विवादरहित हुन सकेन । नतिजा, कर्मचारी समायोजन प्रक्रिया ढिला त भयो नै, समायोजनप्रति कर्मचारी आकर्षित पनि हुन सकेनन् ।

^{२२} २०७५ चैत १४ गते संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयद्वारा जारी प्रेस विज्ञप्ति । अनुसन्धानको क्रममा संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयअन्तर्गत संगठन शाखा र प्रदेशको मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयमा पनि समायोजनसम्बन्धी अद्यावधिक तथ्यांक उपलब्ध हुन सकेन ।

^{२३} २०७५ चैत १४ गते संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयद्वारा जारी प्रेस विज्ञप्ति ।

३. प्रदेश मन्त्रालय र संरचनाको शुरूआती वर्ष

संघीय सरकार र स्थानीय सरकारको अस्तित्व रहे पनि प्रदेश सरकार नितान्त नयाँ संरचना हो। नयाँ संरचनाका बावजुद पनि प्रदेश सरकारले स्थापनाको शुरूआती वर्षमा महत्त्वपूर्ण काम गरेका दृष्टान्त छन्। स्थापनाको पहिलो वर्ष प्रदेश सरकारको लागि कानून निर्माणको आधार वर्षका रूपमा रह्यो।^{२४} सबै प्रदेश सरकारले आफ्नो कार्यसञ्चालन र व्यवस्थापनको लागि आवश्यक कानून निर्माण गरे। स्थानीय सरकारको लागि प्रदेश सरकारले निर्माण गरिदिनुपर्ने ऐन तथा प्रदेश सरकारबाट स्थानीय सरकारमा हुने वित्तीय हस्तान्तरणसम्बन्धी ऐन पनि पहिलो वर्षमा नै बन्यो। एउटा चौमासिक र दुईओटा पूर्ण बजेट पनि सबै प्रदेशले निर्माण गरे। यी बजेटको कार्यान्वयनले प्रदेश समृद्धिको आधार तयार गरेको प्रदेश सरकारहरूको दावी थियो। बजेट कार्यान्वयनको लागि आवश्यक कार्यविधि निर्माणमा प्रदेश मन्त्रालय र निकायहरू तल्लीन रहे। प्रदेश सरकारले विभिन्न क्षेत्रमा वस्तु वा सेवाको प्रवाह पनि गरे। जस्तै, पूर्वी नेपालका सुर्खामाग्रेस्त केही जिल्लामा सरकारले खानेपानी सेवा पुऱ्याउन सकिराखेको थिएन। प्रदेश सरकारको निर्माणपश्चात् पाँचथर, तेह्रथुम र धनकुटाका सुर्खामाग्रेस्त ठाउँका जनतालाई राहत उपलब्ध गरायो। पाँचथरको कुम्मायक गाउँपालिकामा प्रदेश सरकारले एक करोड ६० लाख लगानी गरेर डिप बोरिङमार्फत खानेपानी उपलब्ध गरायो। पहिला कुनै ठूलो योजना चाहियो भने जिल्लाबाट सिफारिश लिएर काठमाडौँ धाउनु पर्दथ्यो तर अहिले प्रदेशमै यस्ता काम गर्न सम्भव भएको छ। प्रदेशको उपस्थितिले ठूला योजनाको कार्यान्वयनमा तदारुकता हुनुका साथै अनुगमन पनि छरितो भएको डीआरसीएनलाई बताइयो।

सातै प्रदेशले स्थानीय तहसँग कम्तीमा दुईपटक प्रदेश समन्वय परिषद्को बैठक गरे।^{२५} स्थानीय तहसँगको शुरूआती समन्वय र सहकार्यको लागि यी बैठकहरू महत्त्वपूर्ण रहे। सुदूरपश्चिमबाहेक

सबै प्रदेशले प्रदेश योजना आयोग वा प्रदेश नीति तथा योजना आयोग गठन गरेका छन्। प्रदेशको आवधिक योजना निर्माणमा यी आयोगहरू जुटेका छन्। आयोगले निर्माण गर्ने योजना प्रदेशको विकासको लागि महत्त्वपूर्ण हुने छ। प्रदेश सरकारको एक वर्षको उपलब्धि र चुनौतीबारे लेखाजोखा गर्दै प्रदेश १ का मुख्यमन्त्रीले भने, “प्रदेशको संरचनालाई छोटै समयमा पूरा गर्न सकिन्छ भन्ने सोचेका थियौँ तर संघीय सरकारका तर्फबाट व्यवस्थापन गर्नुपर्ने भएकोले त्यसमा विलम्ब भयो। छ महिनाजति राजनीतिक संरचनामा मात्र खुम्चिएर बस्नुपऱ्यो।”^{२६} प्रदेश सरकार गठन भएको एक वर्षमा प्रदेश १ को मुख्यमन्त्रीले औँल्याएको चुनौतीमा अहिलेसम्म पनि तात्त्विक भिन्नता आएको छैन।

^{२४} डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल। २०७६। नेपालमा स्थानीय तथा प्रदेश सरकारको कार्यसञ्चालन: आवधिक प्रतिवेदन-४। पृ. २-३। https://democracyresource.org/wp-content/uploads/2019/07/DRCN-Periodic-Report_IV_Nepali_30Jul19.pdf

^{२५} स्थानीय सरकार सञ्चालनका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन २०७४ को दफा १०५ ले प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच सामञ्जस्यता र समन्वय

गर्न प्रदेश समन्वय परिषद्को व्यवस्था गरेको छ। प्रदेशको मुख्यमन्त्री संयोजक रहने सो परिषद्को बैठक वर्षमा कम्तीमा एकपटक हुनुपर्ने प्रावधान छ।

^{२६} प्रदेश सरकार मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय प्रदेश १। २०७५। प्रदेश सरकारको एक वर्ष: प्रमुख उपलब्धि। विराटनगर: प्रदेश सरकार मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय प्रदेश १।

४. प्रदेशमातहत कार्यालयहरूको चुनौती

प्रदेश मन्त्रालय र मातहतका कार्यालयहरू फागुन २०७४ मा स्थापना भए पछिको डेढ वर्षमा अवसरको उपयोग गर्दै पूर्वाधार बनाउने काम भएको छ । संघीय सरकार र स्थानीय सरकारको अस्तित्व केन्द्र र निकायका रूपमा पहिलेको व्यवस्थामा पनि थियो । तर नितान्त नयाँ संरचना भएकोले प्रदेश सरकार र मातहतका कार्यालयका कार्यसञ्चालनमा चुनौती पनि उत्तिकै छन् । प्रदेश मातहतका कार्यालयले पूर्ण रूपमा काम गर्न सकेका छैनन् किनभने कर्मचारी र कार्यालयजस्ता आधारभूत संरचनाको अभावसँगै यी गुञ्जिरहेका छन् । त्यसबाहेक आवश्यक कानून र आपसी सञ्चार एवं समन्वयको अभाव पनि टड्कारो छ ।

४.१ संरचनागत चुनौती

प्रदेश मातहतका संक्रमणकालीन संरचनाहरू संघ सरकारले नै तयार पारेको हो । तिनका लागि कर्मचारी दरबन्दी र कार्य विवरणसमेत एकै किसिमले संघ सरकारबाटै आयो । तर प्रदेशको प्राथमिकता, भौगोलिक स्थिति आदिमा विविधता छ र तिनलाई आवश्यक नयाँ संरचना पनि बेग्लाबेग्लै छन् । तसर्थ संघ सरकारले स्थापना गरेका संरचनाले प्रदेश सरकारका सबै आवश्यकताहरूको उचित सम्बोधन गर्न सकेका छैनन् । प्रदेश सरकारले आफूलाई आवश्यक कार्यालयहरू नपुगेकोले काम गर्न असहज भएको अनुभव गरेका थिए । त्यसैले प्रदेशहरूले आफ्नै अग्रसरतामा केही कार्यालय खोलेका पनि छन् ।

गण्डकी प्रदेश सरकारले पोखरामा सहकारी रजिस्ट्रारको कार्यालय स्थापना गरेको छ । भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय मातहतको सो कार्यालय प्रदेश सरकारले आफै कानून बनाई मौजुदा दरबन्दीबाट सञ्चालन गरेको हो । प्रदेश १ ले यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालय धनकुटामा स्थापना गरेको छ । प्रदेश ३ ले सामाजिक विकास मन्त्रालयअन्तर्गत सार्वजनिक निर्माण एकाइ काभ्रे र धादिङमा स्थापना गरेको छ । स्थानीय तहमा पूर्वाधार निर्माणको लागि प्राविधिक जनशक्ति उपलब्ध गराउन यस्तो

एकाइको गठन भएको हो । सुदूरपश्चिम प्रदेशले कैलाली भन्सार कार्यालयमा नागरिक सहायता कक्ष स्थापना गरेको थियो । भारतमा रोजगारीका लागि आवतजावत गर्ने नेपाली नागरिकको अभिलेख राख्ने र उनीहरूलाई आवश्यक सहायता दिने उद्देश्यले सो कक्ष स्थापना गरिएको थियो । यी कार्यालय तथा एकाइहरूको लागि थप दरबन्दी मिलाउन संघीय सरकारसँग प्रदेश सरकारहरूले माग गरे पनि नयाँ दरबन्दी स्वीकृत भएन । प्रदेश १ अन्तर्गतको यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालय, धनकुटा एवं गण्डकी प्रदेशको सहकारी रजिस्ट्रारको कार्यालयमा प्रदेशमा स्वीकृत भएको दरबन्दीबाट नै कर्मचारी खटाइएको थियो । प्रदेशले यसरी कार्यालय स्थापना गरेको भए पनि संघले दरबन्दी उपलब्ध नगराउदा कतिपय त्यस्ता कार्यालय बन्द हुने अवस्थामा पुगेका छन् । तर प्रदेश १ को सामाजिक विकास मन्त्रालय अन्तर्गतको योजना कार्यान्वयन एकाइ र सुदूरपश्चिम प्रदेश अन्तर्गतको नागरिक सहायता कार्यालयले दरबन्दीको अभावमा प्रभावकारी रूपमा काम गर्न सकेनन् ।

विशेषतः हालको संरचनामा स्थानीय तहसँग जोड्ने कुनै संयन्त्र नभएको गुनासो सबै प्रदेशमा पाइयो ।^{२७} प्रादेशिक संरचनाअन्तर्गत खुलेका सीमित कार्यालयहरूले मात्र प्रदेशको आवश्यकता पूरा गर्न नसक्ने बताइयो । उदाहरणको लागि सल्यान र रुकुम पश्चिम हेर्ने गरी कृषि ज्ञान केन्द्र रुकुम पश्चिममा स्थापित छ । यसले सल्यानका सेवाग्राहीलाई अप्ठ्यारो परेको गुनासो जिल्लास्थित सरोकारवालाहरूको थियो । प्रदेशअन्तर्गत शिक्षा निर्देशनालय मात्र भएकोले जिल्लामा शिक्षासम्बन्धी प्रदेश सरकारको कार्यक्रम सञ्चालन गर्न असहज भएको थियो । सुदूरपश्चिम प्रदेशको शिक्षा निर्देशनालय डोटीमा छ तर बझाङमा विद्यालयको भवन निर्माण गर्नुपर्दा डोटीबाट प्राविधिक खटाउनु परेको अनुभव सामाजिक विकास मन्त्रालयका उच्च शिक्षा महाशाखाका कर्मचारीको थियो । त्यस्तै विकट भौगोलिक अवस्थाको कारण एकभन्दा बढी जिल्ला

^{२७} स्थानीय तह र प्रदेशबीच समन्वय गर्नका लागि मुख्यमन्त्री संयोजक रहेको प्रदेश समन्वय परिषद् संविधानतः हरेक प्रदेशमा भए पनि यो नीतिगत बहस गर्ने थलो भएकाले योजना कार्यान्वयन, तथ्यांक संकलन, सार्वजनिक सेवा प्रदान आदिजस्ता नियमित कार्यमा समन्वय गर्न स्थानीय तहसँग प्रदेशलाई जोड्ने संयन्त्र नभएको उनीहरूको गुनासो थियो ।

हेर्ने गरी राखिएका डिभिजन कार्यालयको संरचना पनि व्यावहारिक नभएको कर्णाली र सुदूरपश्चिम प्रदेशमा बताइयो ।

४.२ भौतिक पूर्वाधारको चुनौती

प्रदेश ५ बाहेकका छ प्रदेशले पुराना क्षेत्रीय वा जिल्ला सदरमुकाममा स्थायी वा अस्थायी राजधानी पाए । त्यसैले प्रदेशका मन्त्रालयहरू र मातहतका निकायहरू प्रायः संघीय सरकारका जिल्ला वा क्षेत्रीय स्तरका सरकारी कार्यालयका भवनमा स्थापना गरिएका छन् । तर पहिला जिल्ला सदरमुकाम पनि नभएको प्रदेश ५ को अस्थायी राजधानी बुटवलमा सरकारी भवन ज्यादै कम हुनाले यहाँ मन्त्रालयसमेत भाडाका भवनमा सञ्चालन गरिएका छन् । प्रदेश २ का प्रतिनिधिहरूले पनि मन्त्रालय र अन्य निकायका लागि भवनको अभाव भएको जनाएका थिए ।

उपलब्धमध्ये राम्रा भौतिक संरचना प्रदेशका मन्त्रालयले लिए भने क्रमशः मातहतका कार्यालयहरूले अन्य कार्यालय लिएको पाइयो । जिल्ला सदरमुकाम वा क्षेत्रीय सदरमुकाममै स्थापित प्रदेश मन्त्रालयमा समेत भौतिक संरचनाको चरम अभाव थियो । प्रदेश १ का एक सचिवले भने, “प्रदेशका मन्त्रालयहरू रहेका भौतिक संरचना अपर्याप्त छन् । ती राम्रा पनि छैनन् । संघीय सरकारको विभिन्न कार्यालयहरूमा मन्त्रालय स्थापना गरिएका छन् । मन्त्रालय पनि जिल्लास्तरीय कार्यालय जस्तो लाग्छ । यहाँ काम गर्दा दुई तह घट्टुवा भएर आएको जस्तो लाग्छ ।” सुदूरपश्चिम प्रदेशको धनगढीमा रहेको रोजगार सूचना केन्द्र प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालयमातहत आयो तर उक्त कार्यालय संघकै श्रम तथा रोजगार कार्यालयको एउटा कोठामा सीमित भएको छ ।

प्रदेश १, गण्डकी प्रदेश, कर्णाली प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशमा स्थायी राजधानी टुंगो लागेको छ । बाँकी तीन प्रदेशमा यो विषय पनि जटिल बन्दै गएको छ । राजधानी टुंगो नलागेको अवस्थामा स्थायी प्रकृतिको भौतिक संरचना बनाउने कुरै भएन । जसको राजधानी टुंगो लाग्यो तिनलेसमेत जग्गा प्राप्त गर्न नसकेकाले स्थायी संरचना बनाउन सकेनन् । गण्डकी प्रदेशले गत आर्थिक वर्ष (२०७५/७६) मा भवन निर्माणका लागि रकम विनियोजन गरेको भए पनि जग्गा प्राप्त नगरेकाले स्थायी संरचना बन्न सकेन र विनियोजित रकम फ्रिज भयो । प्रदेश २ को एक सचिवका अनुसार राजधानी, भाषा र नाम ठेगान नलागी प्रदेशका निकायले राम्ररी काम गर्न सक्दैनन् ।

पुराना सरकारी कार्यालय कसले उपयोग गर्ने भन्ने विवाद पनि केही स्थानमा देखियो । जस्तै, गण्डकी प्रदेश र प्रदेश ५ का जिल्लाहरूमा प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना र कृषि ज्ञान केन्द्रबीच कसले भौतिक संरचना प्रयोग गर्ने भन्नेसम्बन्धी केही अन्योल थियो । कृषि ज्ञान केन्द्रहरू गत आर्थिक वर्षको पहिलो चौमासिकपछि स्थापना भएकाले प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाले जिल्ला कृषि कार्यालयका भवनहरू प्रयोगमा ल्याइसकेका थिए । सिंगो कार्यालय आवश्यक नपर्ने अवस्था भए पनि उनीहरूले कार्यालय भवन, गाडीका साथै अन्य साधनहरू प्रयोग गरेका छन् । अहिले कतिपय ठाउँमा कृषि ज्ञान केन्द्रले भाडामा कार्यालय सञ्चालन गर्दैछ भने कतैकतै परियोजना र ज्ञान केन्द्र दुवैले संयुक्त रूपमा कार्यालय प्रयोग गरिरहेका छन् ।

४.३ कर्मचारी व्यवस्थापनको चुनौती

प्रदेश अन्तर्गतका संरचनाहरूमा कर्मचारी अभावको समस्या कर्मचारीको समायोजनपछि पनि समाधान हुन सकेन । खासगरी उपसचिव तहका साथै प्राविधिक फाँटका कर्मचारीको अभाव सबै प्रदेशमा खट्टिएको पाइयो । कर्णाली प्रदेशलाई मात्रै ३० जना उपसचिव चाहिएकोमा समायोजनमार्फत एकजना आएका थिए । त्यहाँ भएका जम्मा पाँचजना उपसचिवमध्ये चारजना संघमा समायोजन भएर काजमा थिए । बाँकी २५ दरबन्दी खाली थियो । अहिलेको प्रादेशिक संरचनामा तल्लो श्रेणीको कर्मचारी र उपल्लो श्रेणीको कर्मचारीलाई जोड्ने काम प्रशासन तर्फको उपसचिवले गर्छन् । प्रशासनतर्फको उपसचिवको अभाव सबै प्रदेशमा टड्कारो रूपमा देखियो । प्रदेश १ का एक सचिवका अनुसार उपसचिव नहुँदा मन्त्रालयमा कर्मचारी व्यवस्थापनको काममा प्रभाव परेको छ । अर्कोतर्फ नीति निर्माणमा मस्यौदा तयार गर्नमा समेत जिम्मेवार मानिएको उपसचिवको दरबन्दी खाली हुँदा यसले नीति निर्माणमा पनि प्रभाव परेको छ ।

हालको अभ्यासमा प्रदेशका प्रमुख सचिव र सचिव संघले खटाउँछ र त्यस्तै प्रावधान *संघीय निजामती सेवाको गठन, सञ्चालन र सेवाका शर्त सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधयेक, २०७५* मा राख्न संघ सरकार कटिबद्ध देखिन्छ । यसले गर्दा पनि उपसचिवहरूले प्रदेशमा वृत्ति विकासको अवसर साँघुरिएको भन्दै संघ रोजेको बताए । यो प्रावधानले प्रदेशको अधिकार कुण्ठित हुने दावी गरिएको थियो ।

समायोजनमा कम कर्मचारीले कर्णाली प्रदेश रोजेकाले अन्य प्रदेशभन्दा यहाँ कर्मचारी अभाव बढी थियो । सापेक्षतः सुदूरपश्चिमलाई रोजेहरू पनि उति धेरै थिएनन् । सबै प्रदेशमा प्राविधिक कर्मचारीको अभाव देखियो । तिनको अभावमा कार्यक्रमको इस्टिमेटदेखि अनुगमनसम्म प्रभाव परेको थियो । प्रदेश २ को पूर्वाधार विकास कार्यालयमा प्रशस्त योजना र बजेट भए पनि कर्मचारीको अभावमा आर्थिक वर्षको अन्त्यमा पनि ५० प्रतिशत मात्र काम सकिएको थियो । त्यहाँ सामाजिक विकास मन्त्रालयले समेत आफ्ना योजना कर्मचारीको अभावले गर्दा भौतिक पूर्वाधार मन्त्रालयमा स्थानान्तर गरेको थियो । यसर्थ भौतिक पूर्वाधार मन्त्रालयमा कामको बोझ बढी थियो । कर्मचारीको अभावले राम्रोसँग अनुगमन गर्न नसक्दा योजनाको कामको गुणस्तरमा कर्मचारीले नै प्रश्न उठाएका थिए । प्रदेश मातहतकै जिम्मेवार केही प्रतिनिधिले त क्षमतावान धेरैजसो कर्मचारीले संघमा नै समायोजन मागेको र प्रदेश आउन नरुचाएको समेत बताए । प्रदेश १ को एक सचिवका अनुसार सेवा निवृत्त हुन लागेकाहरूले एक तह बहुवाको आकर्षणले प्रदेश रोजेका थिए ।

अर्कातिर कर्मचारीको बारम्बार सरुवा हुनाले कर्मचारीमा स्थिरता हुन सकेन र यी संरचनाले अपेक्षाअनुरूप काम गर्न सकेनन् । गत आर्थिक वर्ष (२०७५/७६) असोज र कात्तिकमा कर्मचारी काजमा खटाइयो भने त्यसको केही महिनापछि समायोजन गरियो । प्रदेशका कर्मचारीहरूले समायोजनका कारण कहाँ सरुवा हुने भन्ने अन्योलले काममा ध्यान दिन नसकेको बताएका थिए । कर्मचारी मिलान गर्दा फाजिलमा परेकालाई पनि अहिले पठाइएको छ । संसद् सेवाबाट पनि प्रशासनतर्फ खटाइएको छ । लोक सेवा आयोगसँगको परामर्शमा मात्र यस्तो हुनुपर्ने भए पनि त्यसो गरिएन ।^{२८} कम्प्युटर अधिकृतलाई राजस्व अधिकृत, भूगोलशास्त्रीलाई प्रशासनतर्फ उपसचिव अनि महिला विकास अधिकृतलाई राजस्वको अधिकृत बनाएर पठाइएको गण्डकी प्रदेशको मुख्यमन्त्री कार्यालयका एक पदाधिकारीले बताए । स्वास्थ्य सेवामा शुरूमा तह र ग्रेडसम्बन्धी विवादले समायोजन नै हुन सकेको थिएन तर अहिले स्वास्थ्य सेवाका कर्मचारीसमेत समायोजित भई प्रदेशमा आउन थालेका छन् ।

^{२८} लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६ र संविधानमा कुनै एक संघीय निजामती सेवाको पदबाट अर्को संघीय निजामती सेवाको पदमा सरुवा वा बहुवा गर्दा नेपाल सरकारले लोक सेवा आयोगसँग परामर्श गर्नुपर्ने व्यवस्था भए पनि संविधानको धारा ३०२ बमोजिम जारी भएको कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७५ मा सो व्यवस्था गरिएन ।

प्रदेशमा कर्मचारीको अभाव भइरहेको अवस्थामा संघीय सरकारले प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनामा भने प्रशस्त कर्मचारी खटाएको छ । प्रदेश १ का एक पदाधिकारी भन्छन् “हामीलाई कर्मचारीको अभावमा काम गर्न कठिन भैराखेको छ । संघीय सरकारले भने प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण कार्यक्रमको लागि ३७८ कर्मचारी पुलमा राखेको छ ।”

साविकको जिल्लास्थित कार्यालयले एउटा मात्र जिल्ला हेर्नुपर्थ्यो । तर प्रदेश मातहतका डिभिजन कार्यालय र कृषि ज्ञान केन्द्रजस्ता केही कार्यालयहरूले एकभन्दा बढी जिल्लासमेत हेर्नुपर्छ । तर ती कार्यालयहरूमा कर्मचारी दरबन्दी पहिलेको तुलनामा घटाइएकाले काम गर्न असुविधा हुने बताए । यद्यपि यसलाई सरकारी केही कर्मचारीले नै जिल्लाको पुरानो ह्याडओभर भनी अर्थात् । पहिला जिल्लास्थित कार्यालयले गर्ने धेरैजसो काम स्थानीय तहमा पुगेका छन् । उदाहरणका लागि, जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयले गर्ने धेरै काम अहिले स्थानीय तहले गर्छन् । स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयअन्तर्गत स्वास्थ्य समन्वय महाशाखाका एक अधिकारीका अनुसार स्वास्थ्य कार्यालयको मुख्य काम समन्वयको मात्रै हो जसका लागि पहिला जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालयमा जति कर्मचारी आवश्यक हुँदैनन् ।

४.४ कार्यसञ्चालनसम्बन्धी चुनौती

पहिलो वर्षमा प्रदेशका कार्यालयहरू ढिलो गरी स्थापना गरिएकोले यिनका लागि बजेट छुट्ट्याइएको थिएन । संरचनाहरूको निर्माण नभएकोले मन्त्रालयले नै कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाइएको थियो । पछि मन्त्रालयले नै केही योजना नयाँ बनेको संरचनामार्फत गर्ने भनी बजेट विनियोजन गर्‍यो । पहिलो वर्ष नीति निर्माण गर्नुपर्ने मन्त्रालयले कार्यक्रम सञ्चालन गर्न बढी जोड दिएको गुनासो नयाँ बनेका निर्देशनालयका अधिकारीहरूले गरेका थिए । तर यो आर्थिक वर्षमा भने कार्यालयका आवश्यकता अनुसारको बजेट विनियोजन गरिएको पाइयो । पहिलो वर्षमा हरेक योजना कार्यान्वयनका लागि कार्यविधि आवश्यक थियो । ती बनाउन प्रदेश सरकारलाई उल्लेख्य समय लाग्यो । त्यसैले यी नवस्थापित संस्थाहरूले ढिलो गरी योजना कार्यान्वयन गरे । कतिपय योजना समय अभावले गर्दा कार्यान्वयन नै हुन सकेनन् । प्रदेश २ मा यस्ता कार्यालयले योजना कार्यान्वयनको अख्तियारी जेठको अन्त्यमा मात्रै पाए जसले गर्दा हतारहतारमा योजना

कार्यान्वयन भयो । समय नपुगेकाले धेरैजसो योजना लागू नै भएनन् ।

प्रदेश मन्त्रालयहरूले विभिन्न कारणले आफूले गर्ने भनेका योजना कार्यान्वयन गर्न सकेनन् । कसैले कार्यान्वयनको वैकल्पिक उपाय लगाए भने कतिपय योजनाको रकम फ्रिज भयो । प्रदेश १ को सामाजिक विकास मन्त्रालयले जिल्लामा आफ्नो संरचनाको अभावमा संघीय सरकार अन्तर्गतको शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइलाई विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार सुधारको कार्यक्रम सञ्चालन गर्न दिएको थियो । त्यस्तै स्वास्थ्य कार्यालयलाई खेलकुद मैदान निर्माण गर्ने अख्तियारी दिइएको थियो । प्रदेश २ को सामाजिक विकास मन्त्रालयसँग पनि भौतिक पूर्वाधार निर्माणसम्बन्धी काम थिए । तर प्राविधिक कर्मचारीको अभावमा यसले प्रदेशको भौतिक पूर्वाधार मन्त्रालयलाई ती काम सुम्पेको थियो । कामको बोझ, कार्यविधिको अभाव, आर्थिक वर्षको अन्त्यमा मात्र सक्रियता आदि कारणले भौतिक पूर्वाधार मन्त्रालयले समग्रमा आधाजसो योजना मात्रै कार्यान्वयन गर्न सक्यो । प्रदेश ५ वन निर्देशनालयका वन निर्देशक भन्छन्, “मन्त्रालयमा सम्बन्धित तल्लो निकाय नभएर भौतिक निर्माण, धार्मिक क्षेत्र पूर्वाधार, पार्क निर्माण, एक पालिका एक पोखरीजस्ता पर्यटनले हेर्नुपर्ने योजना हामीकहाँ आए । हामीसँग ती योजनाहरू कार्यान्वयन गर्ने जनशक्ति नै थिएन । भौतिक निर्माणको काम हेर्ने प्राविधिक वन कार्यालयसँग हुँदैन भन्ने त बुझ्नुपर्ने हो । त्यसै गरी घरेलुका पनि योजनाहरू आए । प्राविधिक करारमा लिएर उपभोक्ता समितिबाट जेनतेन काम गरायौं ।”

संघीय सरकारले अधिकार र कार्यालय हस्तान्तरणमा उदारता नदेखाएको गुनासो उत्तरदाताहरूले सुनाए । भूमिसुधार, नापी र मालपोत कार्यालयले गर्ने सबै काम स्थानीय तहले गर्ने र प्रदेशले त्यसको अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने भनिए पनि अहिलेको अभ्यासमा भूमिसम्बन्धी सम्पूर्ण अधिकार संघीय सरकारमा नै रहेको छ । संघले प्रदेशमा कार्यालय हस्तान्तरण गर्दा कुनै निश्चित मापदण्ड प्रयोग नगरेको र उस्तै खालका कुनै कार्यालय हस्तान्तरण गरिएको तर कुनै कार्यक्रम आफैसँग राखेको प्रदेश ५ का एक मन्त्रालयका सचिवले बताए । उदाहरणको लागि, नेपालगञ्ज र दाङको सिप विकास केन्द्र प्रदेशलाई दिइयो भने बुटवलको सोही कार्यालय संघले राख्यो । लुम्बिनी अञ्चल अस्पताल प्रदेशलाई दिइयो भने भेरी अञ्चल अस्पताल संघसँगै रह्यो । यी निर्णयहरू गरिँदा प्रदेश सरकारसँग सल्लाह वा समन्वय केही नगरेको बताइयो । राजनीतिक नेतृत्व नै प्रदेशमा अधिकार हस्तान्तरण गर्नमा उत्साही

नभएको र कर्मचारीको पनि यस्तै मानसिकता भएको प्रदेश १ का एक उच्चपदस्थ कर्मचारीले बताए । यसैगरी, प्रदेशका प्रतिनिधिले संघ सरकारका विभिन्न मन्त्रालयबाट बारम्बार आउने निर्देशन र परिपत्रले पनि प्रदेशलाई स्वतन्त्ररूपमा काम गर्न अप्ठ्यारो भएको गुनासो गरे ।

केस स्टडी १

संघीय सरकारले कोशी अञ्चल अस्पताल प्रदेश सरकारलाई हस्तान्तरण गर्‍यो । तर प्रदेश सरकारको अनुमति र जानकारी बिना नै उक्त अस्पताल संघीय सरकारले फिर्ता लियो । प्रदेश १ का एक कर्मचारीले संघीय सरकारले प्रदेश सरकारलाई विश्वास गर्न नसक्दा संरचना सञ्चालनमा नै असर परेको बताए । उनले भने, “कोशी अञ्चल अस्पताल र सामाजिक विकास मन्त्रालयको कम्पाउण्ड जोडिएको छ । सो अस्पतालको राम्रो अनुगमन र सञ्चालन संघीय सरकारले भन्दा कम्पाउण्ड नै जोडिएको सामाजिक विकास मन्त्रालयले गर्न सक्छ होला । तर संघीय सरकारले प्रदेशको मन्त्रालयलाई विश्वास नै गरेन ।” सामाजिक विकास मन्त्रालयका वरिष्ठ जनस्वास्थ्य अधिकृतका अनुसार उक्त अस्पतालको लागि सात करोड रूपैयाँ विनियोजन गरिएको थियो । अस्पताल केन्द्रले नै फिर्ता लगेपछि त्यो बजेट के गर्ने भन्ने अन्याय भएको थियो । संघीय सरकारको स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयअन्तर्गत स्वास्थ्य समन्वय महाशाखाका एक अधिकारीले कोशी अञ्चल अस्पताल विराटनगर, नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पताल वीरगञ्ज, भरतपुर अस्पताल चितवन, भेरी अञ्चल अस्पताल नेपालगञ्ज र डडेल्धुरा उपक्षेत्रीय अस्पताल डडेल्धुरा संघ सरकारले विशेषज्ञ अस्पतालको रूपमा स्तरोन्नति गर्ने अभिप्रायले आफूसँग राखेको बताए । प्रदेशसँग समन्वय नगरी एकतर्फी ढंगले संघले त्यसो गरेको भन्नेमा उनको स्वीकारोक्ति थियो । संघीय सरकारको मन्त्री र उच्चपदस्थ कर्मचारी दुवैको स्वार्थ मिलेकाले प्रदेशमा हस्तान्तरण गरिसकेको संरचना फेरि संघले फिर्ता लिएको प्रदेश १ का उच्चपदस्थ अधिकारीले बताए ।

४.५ कानूनी चुनौती

कार्यसञ्चालनका लागि आवश्यक कानून नबनिसकेकाले गर्दा नयाँ निकायहरूले सहज रूपमा काम गर्न सकेका छैनन् । खासगरी संघमा बन्नुपर्ने कानून नबनिसकेकाले प्रदेशले चाहेर पनि आफूलाई आवश्यक कानून पास गर्न सकेका छैनन् । संघले प्रदेशलाई आवश्यक रहेको प्रदेश लोक सेवा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी आधार र मापदण्ड निर्धारण गर्न बनेको ऐन, २०७५ ढिलो गरी पारित गर्नु भन्ने प्रदेशलाई आफ्नै कर्मचारी भर्ना गर्न आवश्यक निजामती ऐन अझै जारी भएको छैन । हुन त प्रदेशहरूले आफैले कर्मचारी लिन पाउने गरी लोक सेवा आयोग ऐन धमाधम पारित गरेका छन् । प्रदेश २ र ५ ले त आयोगका अध्यक्षसमेत छनोट गरिसकेका छन् । तर पनि संघीय कानूनको अभावले गर्दा तुरुन्तै यी संरचनाले काम थालिहाल्ने सम्भावना छैन । प्रदेश लोक सेवा आयोग ऐन र प्रदेश निजामती सेवा ऐनका साथै दुवैका नियमावली पनि तत्काल बन्न आवश्यक छ । अझ प्रदेश लोक सेवा आयोगमार्फत निजामती कर्मचारीको छनोटमा योग्यता प्रणाली, समान अवसर, समावेशिता, सेवा शर्त र त्यसको सुरक्षा, राजनीतिक तटस्थता र स्वच्छताजस्ता सिद्धान्त सुनिश्चित गर्न त्यसका परीक्षालगायत अन्य विषयका आन्तरिक कार्यविधि तथा निर्देशिकाहरू नबनाई प्रदेश निजामती सेवामा कर्मचारी भर्ना सम्भव छैन ।

प्रदेश तहमा आन्तरिक सुरक्षा, शिक्षा, स्वास्थ्य, वन आदि विषयसम्बन्धी कानून बनेकै छैनन् । संघले नै यी कानून नबनाएकाले प्रदेशले यी कानून बनाउन हतार नगरेको हो । नयाँ कानून नभएको अवस्थामा पुरानै कानून मान्य हुने भनिएको तर तिनमा यी नयाँ संरचनाबारे केही उल्लेख नहुने भएकाले असहज बनेको छ । शिक्षाजस्ता क्षेत्रमा कानूनको अभावले अन्योलको सिर्जना हुन पुगेको छ । प्रदेश २ मा शिक्षा निर्देशनालयका एक कर्मचारीले प्रदेशको सामाजिक मन्त्रालयले कार्यविधि नबनाइदिएकाले योजना कार्यान्वयन प्रभावित भएको बताएका थिए ।

संघ सरकारले नयाँ वन ऐन ल्याएको छैन र प्रदेशले पनि वन ऐन बनाएको छैन । प्रदेश ५ वन निर्देशनालयका निर्देशक भन्छन्, “कानूनी समस्या मुख्य चुनौतीको रूपमा रहेको छ । डीएफओलाई १० हजारसम्म जरिवाना गर्न सक्ने र केही मुद्दाहरू आफैले हेर्ने अधिकार वन ऐनले प्रदान गरेको थियो । तर नयाँ ऐन अहिले संघ र प्रदेश दुवै सरकारले पास नगरेकाले हिजो हेर्दै आएको

सामान्य मुद्दा पनि जिल्ला अदालतमै पठाउनु परेको छ । वन ऐनले जिल्ला वन कार्यालयलाई मात्र चिन्छ । अहिले परिवर्तित सन्दर्भको निर्देशनालयलाई चिन्दैन ।” यस्ता खालका कानूनी व्यवधान शिक्षा, स्वास्थ्यजस्ता क्षेत्रमा पनि व्यापक छन् । नयाँ कानून नबनेकोले अझै पनि पुरानै कानूनलाई सदर गरिएको पाइन्छ ।

प्रदेश मातहतका कार्यालयका लागि कार्य विवरण उपलब्ध भए पनि ती अस्पष्ट, अपूरो र दोहोरिने प्रकृतिको भएको पाइयो जसले ती कार्यालयको कार्य सम्पादनमा प्रत्यक्ष असर पारेको थियो । प्रदेश अन्तर्गतका निकायहरू संघीय सरकारका निकाय जस्ताको तस्तै हस्तान्तरण भएको अवस्थामा पहिले तिनीहरूले गरिराखेको काम वा क्षेत्राधिकारमा समान्य हेरफेर गरेर प्रदेशमा हस्तान्तरण गरिएका छन् । यस्तोमा आफ्नो कार्यादेश अस्पष्ट भएको गुनासो खासै सुनिएन । उदाहरणका लागि, यातायात कार्यालय संघ सरकारले प्रदेशलाई दिए पनि काम उस्तै भएकाले कार्य विवरणको कुनै समस्या भएन । तर नयाँ कार्यालयमा भने केही अन्योल देखा पर्‍यो । गण्डकी प्रदेशको स्वास्थ्य निर्देशनालयका एक कर्मचारीका अनुसार कर्मचारीको कार्य सम्पादन मूल्यांकन कसले गर्ने, विदा स्वीकृत कसले गर्ने, स्वास्थ्य सेवाका निजी संस्था दर्ता र नवीकरण कसले गर्ने यकिन भएको छैन । प्रदेश ५ को पाल्पास्थित कृषि ज्ञान केन्द्रका एक अधिकारीले पनि जिल्ला कृषि कार्यालयले गर्दै आएको कृषि समूहलाई अनुमति पत्र दिने काम अहिले कसले गर्ने भन्ने थाहा नभएको बताए । शिक्षा र स्वास्थ्य निर्देशनालयको कार्य विवरण स्पष्ट नभएर मन्त्रालय र निर्देशनालयबीच कामहरू दोहोरिएका छन् । स्वास्थ्य निर्देशनालय र सामाजिक विकास मन्त्रालय दुवैले खरिद र कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्छन् । गण्डकी प्रदेशका पशुपंक्षी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालयका निर्देशकका अनुसार भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा विज्ञ केन्द्रका लागि बनाइएको कार्य विवरणमा ह्याचरी, पोल्ट्री आदि विषय छुटेका छन् ।

४.६ समन्वयात्मक चुनौती

नेपालको संघीय व्यवस्था समन्वय, सहकार्य र सहअस्तित्वको सिद्धान्तमा आधारित हुने संवैधानिक प्रावधान भए पनि संक्रमणकालमा समन्वयको अभाव टड्कारो रूपमा खट्कियो ।^{२९} तीन तहबीच समन्वय सहज नभएकाले केही समस्या सतहमा देखिएका छन् । प्रत्येक जिल्लाका शिक्षा कार्यालयलाई शिक्षा

^{२९} नेपालको संविधानको धारा २३२ ।

विकास तथा समन्वय एकाइ बनाई संघको मातहतमा राखिएको छ। स्थानीय तहमा शिक्षा शाखा छुट्टै र प्रदेशलाई पनि जिल्लामा शिक्षा कार्यालय चाहिएको छ। गण्डकी प्रदेशको भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालयका वरिष्ठ इन्जिनियरले भने, “मन्त्रालयले कार्य विवरण पठाएको छ र हाम्रो महाशाखाले त्यहीअनुसार काम गरेको छ। यद्यपि थुप्रै योजनाहरू दोहोरिएका छन्। खानेपानी र बाटोको योजनामा संघ र प्रदेश दुवैको बजेट परेको छ। यस्तो योजनामा जसको बढी बजेट छ उसैले सो योजना कार्यन्वयन गर्ने र कम भएकोले छोड्ने मौखिक समझदारी भएको छ।”

केस स्टडी २

रूपन्देहीमा साविकको जिल्ला कृषि कार्यालय खारेज भएपछि त्यसले चर्चेको ठाउँ अहिले प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना अन्तर्गतको मत्स्य जोन कार्यालयले उपयोग गर्दैछ जुन संघ सरकार मातहतमा छ। कृषि कार्यालय रहँदा त्यहाँ माटो परीक्षण गर्ने महँगो प्रयोगशाला स्थापना गरिएको थियो। तर अहिले त्यो प्रयोगशाला त्यहाँस्थित मत्स्य जोनलाई काम लादैन। खारेजीपछि साविकको जिल्ला कृषि कार्यालयका कर्मचारीलाई विभिन्न स्थानीय तहमा खटाइयो। त्यस माटो प्रयोगशालाका विज्ञ रूपन्देहीकै देवदह नगरपालिकामा स्थानान्तर भए। तर बुटवलमा भाडाको घरमा सञ्चालित कृषि विकास निर्देशनालयले माटो परीक्षणको जिम्मा पाएको छ जोसँग न त विज्ञ छन् न प्रयोगशाला नै छ।

प्रदेश अन्तर्गतका कार्यालयहरूको बीचमा समन्वय सापेक्षतः सन्तोषजनक र प्रभावकारी पाइए पनि प्रदेश र स्थानीय वा संघीय सरकारसँग समन्वयमा केही समस्या देखियो। यद्यपि प्रदेश मातहतकै कार्यालयबीचमा पनि समन्वयमा छिटपुट समस्या भने भेटियो। सामाजिक विकास मन्त्रालय अन्तर्गतका दुई निकाय शिक्षा तालिम केन्द्र र शिक्षा निर्देशनालयलाई जोड्ने कुनै तन्तु नभएको प्रदेश १ का शिक्षा निर्देशकले उल्लेख गरे। प्रदेश मन्त्रालय र मातहतका कार्यालयले उस्तै प्रकृतिका काम गरेकाले दोहोरिएको आरोप पनि सुनियो। विशेषगरी स्वास्थ्य क्षेत्रमा प्रदेश मातहतकै कार्यालयबीच खोप कार्यक्रम, औषधी खरिद, तालिमजस्ता कार्यक्रममा दोहोरो कार्यान्वयन भएको पाइयो। विभिन्न

प्रदेशका स्वास्थ्य निर्देशनालयमा कार्यरत पदाधिकारीहरूका अनुसार खोपसम्बन्धी तालिम प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालय, स्वास्थ्य निर्देशनालय र स्वास्थ्य तालिम केन्द्र सबैले गराए। स्थानीय सरकारले पनि यस्तो कार्यक्रम गरेको र यी सबै कार्यक्रममा आपसी समन्वय नभएको र सहभागीहरू दोहोरिएको बताइयो।

केस स्टडी ३

भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा विज्ञ केन्द्र कास्कीका एक अधिकृतले तीनै तहका सरकारले के र कस्ता काम गर्ने हो त्यो यकिन नगरेसम्म कार्यक्रमहरू दोहोरिने बताए। साथै स्थानीय सरकारले मनोमानी ढंगले काम गरेको र गर्नपर्ने सहयोग पनि नगरेको दाबी गरे। उनका अनुसार अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताअनुरूप हरेक देशले महामारीसम्बन्धी तथ्यांक अद्यावधिक गरिराख्नु पर्छ। तर पहिला सहज रूपमा उपलब्ध हुने यस्ता तथ्यांक नयाँ व्यवस्थामा गएपछि स्थानीय सरकारले दिन आनाकानी गरेका छन्। मौखिक र लिखित रूपमा यसअघि नै प्रतिवेदन माग गर्दा पनि स्थानीयले अटेर गरेपछि ताकेता गर्दै पत्राचार गर्न लागिएको उनले बताए। संघ सरकार अन्तर्गतको पशु सेवा विभागले भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा विज्ञ केन्द्र कास्कीलाई तथ्यांकका लागि ताकेता गरेपछि उक्त केन्द्रले यस्तो पत्र लेखेको हो।

स्थानीय तहसँग समन्वय गर्न आवश्यक रहेको तर स्थानीय तहले बेवास्ता गर्ने भन्ने गुनासो प्रदेश मातहतका कार्यालयका प्रतिनिधिले बताए। तथ्यांक संकलन र अद्यावधिक गर्ने काममा स्थानीय सरकारले प्रदेश सरकारका कार्यालयलाई नसघाएको पनि बारम्बार सुनियो। पहिला जिल्लास्तरीय कार्यालय हुँदा स्थानीय निकायले तथ्यांक नियमित पठाउने गरेको भए पनि अहिले स्थानीय सरकारले त्यसो गर्न आलटाल गरेको कृषि, स्वास्थ्य, पशु आदि कार्यालयका प्रतिनिधिले डीआरसीएनलाई बताए।

यद्यपि समन्वयको बुझाइ फरकफरक भएकोले यसको अभाव जस्तो लागेको तर समन्वय भइरहेको दाबी पनि कतैकतै सुनियो। कर्णाली प्रदेशको कृषि विकास निर्देशनालयका निमित्त प्रमुखका अनुसार प्रदेश सरकारले स्थानीय सरकारसँग अनिवार्य समन्वय

गर्ने पछ र गरिरहेको पनि छ । खासमा स्थानीय तहको मनसाय प्रदेशले कार्यक्रम दिने भन्दा पनि बजेट नै दिनुपर्ने भन्ने छ, भन्दै उनले थपे “नियमित: स्थानीय सरकारको सिफारिसबिना सम्बन्धित स्थानीय तहमा लागू भएको बजेटको फरफारक हुँदैन । यो भन्दा बढी समन्वय के हुन सक्छ ?”

४.७ सञ्चारसम्बन्धी चुनौती

प्रदेश तहमा मन्त्रालय र मातहतका कार्यालयबीच आन्तरिक सञ्चार सन्तोषजनक देखिन्छ । नियमित पत्राचार र बैठकका साथै टेलिफोनमार्फत समेत यी कार्यालयबीच सूचना आदानप्रदान

सहजै हुने गरेको पाइयो । यद्यपि प्रादेशिक कार्यालय र संघीय कार्यालयबीच पत्राचार ज्यादै घुमाउरो र सम्बन्धित मन्त्रालयमार्फत नै जानुपर्ने बाध्यताका कारण पनि काम गर्न असहज भएको गुनासो सुनियो । दुवै सरकारका कार्यालयबीच सोभै सम्बन्ध तथा पत्राचार हुने हो भने काम छिटो र प्रभावकारी हुने देखिन्छ । जस्तो, प्रदेशको स्वास्थ्य निर्देशनालयले संघीय सरकारको कुनै मन्त्रालयसँग पत्राचार गर्नु पर्‍यो भने प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालय र मुख्यमन्त्रीको कार्यालयमार्फत हुँदै संघीय सरकारको प्रधानमन्त्रीको कार्यालय र त्यसपछि बल्ल सम्बन्धित मन्त्रालयमा पुग्ने भयो । प्रदेश सरकारअन्तर्गत रहेका निर्देशनालय र शाखा कार्यालयले अबै लामो र घुमाउरो बाटो अपनाउनुपर्ने बाध्यता देखिन्छ । यद्यपि प्रदेश मातहतका कार्यालयले संघमा सीधै पत्राचार गर्नुपर्ने अवस्था ज्यादै कम हुने भएकोले यसको असर कम छ ।

७. प्रदेश संरचनाको आगामी रूपरेखा

संघीय सरकारले प्रदेश सरकारलाई हस्तान्तरण गरेका र नयाँ खोलिएका संरचनाले मात्र प्रदेश सरकारलाई कार्य सम्पादन गर्न कठिन भएको छ। त्यसैले प्रदेशहरू आफ्नो आवश्यकता अनुसारको संरचना निर्माणको तयारीमा लागेका छन्। संघीय सरकारले गरेको संक्रमणकालीन प्रबन्धको लागि निर्माण गरिएका संरचनाले प्रदेशको आवश्यकता पूरा गर्न नसकेको र प्रदेशको निर्णयमा खोलिएका नयाँ संरचना पनि अलपत्र परेको अनुभव प्रदेश सरकारको रह्यो। प्रदेश लोक सेवा आयोग गठन हुनेवित्तिकै आफ्नो आवश्यकता अनुसारको संरचना निर्माण गर्ने र कर्मचारी भर्ना गर्ने उद्देश्यले सबै प्रदेश संगठन र व्यवस्थापन सर्वेक्षण गर्न लागेका छन्। प्रदेश सरकारले गरिराखेको सो सर्वेक्षणको आवश्यकताबारे कर्णाली प्रदेशका भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्री एवं कर्णाली प्रदेश सरकारका प्रवक्ताले भनिनु, “पहिलेका केन्द्रीय कार्यालयको नाम र साइनबोर्ड फेरेर प्रदेशलाई हस्तान्तरण गरिएको छ, यसले प्रदेशको आवश्यकताको सम्बोधन गर्दैन। हामी आफ्नै सर्वेक्षण गर्दैछौं, त्यसको आधारमा प्रदेश व्यवस्थापनको काम अगाडि बढ्छ।”

प्रदेश १ ले प्रमुख सचिवको नेतृत्वमा सबै मन्त्रालयको सचिव रहने गरी संगठन र व्यवस्थापन सर्वेक्षण समिति गठन गरेको छ। गण्डकी प्रदेशले नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान जावलाखेललाई र प्रदेश ५ ले सम्बन्धित मन्त्रालयका सचिवलाई नै सर्वेक्षणको जिम्मा दिएको छ। कर्णाली प्रदेशमा आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रीको संयोजकत्वमा गठित संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण समितिले सर्वेक्षण प्रतिवेदन मुख्यमन्त्रीको कार्यालयमा बुझाएको छ। प्रदेश लोक सेवा आयोगको गठन र सञ्चालनपछि प्रदेश सरकारले स्वीकृत गरेको सर्वेक्षणअनुसार प्रदेश संरचना स्थापना गर्न पाउने विश्वास प्रदेशका अधिकारीहरूको छ। प्रदेश २ सरकारले विपद व्यवस्थापन कार्यालय खोल्ने योजना बनाएको छ। प्रदेश १ को भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयका सचिवका अनुसार मन्त्रालयले मौरीको स्रोत केन्द्र, माछाको फार्म, बीउ उत्पादन फार्म, बाखा र बंगुरको स्रोत केन्द्र, पशु प्रजनन र सहकारी रजिष्ट्रारको कार्यालय स्थापना गर्ने तयारी गरेको छ। त्यस्तै, कर्णाली प्रदेशले सुर्खेतबाहेक नौओटा जिल्लामा प्रादेशिक

लेखा एकाइ खोल्ने प्रस्ताव गरेको छ। भूमि व्यवस्थापन, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयले सुर्खेतमा प्रदेश सहकारी रजिष्ट्रारको कार्यालय, अर्ग्यानिक अनुसन्धान केन्द्र, विषादी अवशेष द्रुत परीक्षण केन्द्र र कपुरकोट सल्यानमा पशुपंक्षी जाँच केन्द्र खोल्ने प्रस्ताव गरेको छ। कर्णाली प्रदेशले चारओटा विषयगत मन्त्रालयहरूको एकीकृत कार्यालय १० ओटै जिल्लामा स्थापना गर्ने छलफल चलिरहेको प्रदेश मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयका अधिकारीले बताए। प्रदेश १ का प्रमुख सचिव तथा संगठन र व्यवस्थापन सर्वेक्षण समितिका संयोजकका अनुसार अनावश्यक प्रशासनिक कर्मचारी, कार्यालय सहायकको संख्या घटाउँदै बहुसिपयुक्त डेस्क अफिसरको संख्या बढाउन प्रदेशले सर्वेक्षण गर्दा ध्यान दिनुपर्छ।

सबै प्रदेशहरूले आफ्नै संगठन र व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरिराख्दा केही चुनौती आउन सक्ने देखिन्छ। हालको संरचनामार्फत स्थानीय तहमा प्रदेश सरकारको कार्यक्रम सञ्चालन गर्न कठिनाई भएको र अति महत्त्वपूर्ण तथ्यांक स्थानीय तहले उपलब्ध नगराएको गुनासो सातै प्रदेशको रहेको छ। त्यसैले सबै प्रदेशले जिल्लास्तरमा आफ्नो मातहतका कार्यालयको स्थापना गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस गरेको पाइयो। नेपाली शासन पद्धतिमा लामो समयसम्म सेवा प्रवाह र महत्त्वपूर्ण प्रशासनिक एकाइको रूपमा जिल्ला रह्यो। त्यसको गहिरो प्रभाव अबै पनि देखिन्छ। सबै प्रदेशले आफूले प्रवाह गर्ने सेवाको एकाइको रूपमा जिल्लालाई नै लिने गरेका छन्। तर प्रदेश र स्थानीय तहबीच एकआपसमा विश्वास र समन्वयको वातावरण नबन्दासम्म प्रादेशिक संरचनाको निर्माणले मात्र प्रदेशले सामना गरिराखेको समस्याको समाधान हुने देखिँदैन। हाल प्रदेश सरकारमा स्वीकृत भएको दरबन्दीलाई उचित व्यवस्थापन र परिचालन गरेमा प्रदेशको कार्यसञ्चालनको लागि पर्याप्त हुने दाबी प्रदेश १ का प्रमुख सचिवले गरे। अन्य प्रदेशमा भेटिएका केही कर्मचारीहरूले पनि आफूहरूलाई काम पर्याप्त नभएको स्वीकारे। अधिकारसम्पन्न संघीय प्रशासनिक पुनर्संरचना समितिका संयोजकको पनि प्रदेशमा निर्देशनालय जस्तो संस्था खडा गरेर भद्दा संरचना बनाउनु आवश्यक छैन भन्ने तर्क थियो। प्रदेश १ का प्रमुख सचिवका अनुसार कर्मचारीहरू आफ्नो वृत्ति विकासको लागि पनि विभिन्न

संरचना निर्माण गर्न लालायित छन् । प्रदेश स्तरका राजनीतिक नेतृत्व पनि दरबन्दी र संरचना बढाउनेमै जोड दिइराखेका छन् । यी दुवैको स्वार्थ मिल्दा प्रदेशको संरचना चुस्त, र प्रभावकारी हुनुपर्छ भन्ने मान्यता विपरीत सुस्त एवं भद्दा हुनसक्ने उनको आशंका थियो । गण्डकी प्रदेशले गराएको सर्वेक्षणको प्रारम्भिक प्रतिवेदनले प्रदेशमा मन्त्रालयको संख्या बढाएर १० ओटा बनाउन सुझाएको छ । संघीय सरकारले स्वीकृत गरेकोभन्दा बढी दरबन्दीको लागि आवश्यक तलब, भत्ता र अन्य सुविधाको व्ययभार प्रदेश सरकारले आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट व्यहोर्नुपर्छ । सीमित आन्तरिक आय भएको प्रदेशका लागि ठूलो सांगठनिक संरचना आर्थिक हिसाबले पनि चुनौतीपूर्ण हुन सक्छ ।

सबै प्रदेशले निकै महत्त्व र उत्साहका साथ संगठन र व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरिरहेको भए पनि त्यस अनुसारको संरचना निर्माण गर्न केही समय अझ पर्खनुपर्ने देखिन्छ । २०७६ भदौसम्म सातै प्रदेशमा लोक सेवासम्बन्धी कानून पास भइसकेका थिए भने प्रदेश ५ र प्रदेश २ ले आयोगको अध्यक्षसमेत नियुक्त गरिसकेका छन् । यो आर्थिक वर्षको लागि प्रदेश १ सरकारले लोक सेवा आयोगको लागि बजेट छुट्ट्याएको छ । प्रदेश १ का आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्री यो आर्थिक वर्षभित्र प्रदेशले लोक सेवा आयोग गठन गरेर कर्मचारी भर्ना गर्ने र प्रशासनिक संघीयता पनि टुंगोमा पुग्ने विश्वास गर्छन् । तर कर्णाली प्रदेशका प्रमुख सचिव भने परिवर्तन संस्थागत हुन समय लाग्ने बताउँछन् । संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण र प्रदेशले लोक सेवा आयोग गठन गरे पनि कर्मचारी र संरचनासँग सम्बन्धित समस्या समाधान तुरुन्तै हुने देखिँदैन । संघीय निजामती कर्मचारी ऐन पास नभई प्रादेशिक लोक सेवा आयोगले आफ्नो काम अगाडि बढाउन सक्दैन । त्यसपछि पनि प्रदेश लोक सेवाका पाठ्यक्रम तथा प्रदेश निजामती किताबखाना लगायतका पूर्वाधार निर्माण गर्नुपर्ने भएकोले प्रदेशले आफ्नो आवश्यकता अनुसारको संरचना निर्माण गरेर अगाडि बढ्न अझ केही समय लाग्न सक्छ ।

संघीय संसद्मा दर्ता भएका प्रदेश प्रहरी र शान्ति तथा सुरक्षासम्बन्धी विधेयकका केही प्रावधानले पनि भविष्यमा प्रादेशिक संरचनाको कार्यसञ्चालनको दायरा खुम्चिन सक्ने देखिन्छ । यी विधेयकका केही प्रावधान विवादित बनेका थिए । विधेयकका

प्रावधानमाथि संघीय संसद्का सदस्य र प्रदेश सरकारका प्रतिनिधिहरूले असन्तुष्ट व्यक्त गरेका थिए । यसमध्ये शान्ति र सुरक्षा कायम गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५ को प्रमुख जिल्ला अधिकारीको क्षेत्राधिकारसम्बन्धी प्रावधान विशेष विवादित बन्यो । विधेयकले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई जिल्लाको शान्ति, सुरक्षा र सुव्यवस्थाको प्रबन्ध मिलाउने तथा प्रशासन सञ्चालन गर्ने अधिकार दिने प्रस्ताव गरेको छ । साथै, जिल्ला अन्तर्गतका सुरक्षा निकाय तथा अन्य कार्यालयहरू प्रमुख जिल्ला अधिकारीको सामान्य रेखदेख र समन्वयमा रहने व्यवस्था गरेको छ । सो विधेयकले कुनै पनि जिल्लामा शान्ति सुरक्षा कायम गर्न सुरक्षा निकायका प्रमुखले प्रमुख जिल्ला अधिकारीको निर्देशनमा रही काम गर्नुपर्ने व्यवस्थासमेत प्रस्ताव गरेको छ । यस्तो व्यवस्था संघीयताको मर्मविपरीत हुने साथै यसले प्रदेशलाई कमजोर बनाउने दाबी प्रदेशका जनप्रतिनिधिको थियो । सुदूरपश्चिम प्रदेश सभाको तेस्रो अधिवेशनको अन्तिम बैठकमा आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रीले प्रदेश प्रहरी, प्रदेश लोक सेवा आयोग, विभिन्न निकायको गठनमा संघ सरकारले वातावरण बनाउनुको साटो हस्तक्षेपकारी भूमिका खेल्नहेको बताए । उनले थपे, “संविधानले प्रदेश प्रहरी प्रदेश सरकारमातहत हुने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ तर संविधानले नै नचिनेको प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई प्रदेश प्रहरी जिम्मा दिने काम हुँदैन । यस्तै हुने हो भने प्रदेश सरकार होइन कि प्रदेश विकास समिति हुनेछ ।” संघीय संसद्मा दर्ता भएको संघीय निजामती सेवाको गठन, सञ्चालन र सेवाका शर्त सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५ मा प्रदेशको सचिव पनि संघीय सरकारले नै खटाउने व्यवस्था पारित भएमा प्रदेश अन्तर्गतका कर्मचारीको वृत्ति विकासमा असर पार्न सक्छ । यसले प्रदेश अन्तर्गतको निकायमा काम गर्न कर्मचारीको आकर्षण कम हुनसक्छ ।

अहिले संघीय संसद्मा दर्ता भएका विभिन्न विधेयकले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलगायत प्रदेश मन्त्रालयका सचिव पनि संघीय सरकारले नै खटाउने व्यवस्था गरेको छ । यसले गर्दा प्रदेश संरचना अन्तर्गतका कर्मचारीको जवाफदेहितामा द्विविधा सिर्जना गर्न सक्ने सम्भावना बढी देखिन्छ । जसको परिणामस्वरूप निकट भविष्यमा संघ र प्रदेश बीचको असमझदारी बढ्न सक्छ । त्यसले प्रदेश संरचनाको कार्यसञ्चालनमा पनि चुनौती थप्न सक्छ ।

६. निष्कर्ष र सुझाव

६.१ निष्कर्ष

नेपाली समाजमा विद्यमान आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक एवं भौगोलिक असमानतालाई सम्बोधन गर्न विभिन्न समयमा विकेन्द्रीकरणसम्बन्धी अवधारणा प्रयोगमा ल्याइयो। तर केन्द्रीकृत शासन व्यवस्थाका कारण ती प्रयासहरू असफल भए। माओवादी सशस्त्र विद्रोह, २०६२/६३ मा भएको राजनीतिक परिवर्तन र त्यसपछिको मधेश आन्दोलनको उपलब्धिस्वरूप नेपालमा संघीय शासन प्रणाली स्थापित भयो। संघीयताको भौगोलिक एवं राजनीतिक स्वरूपलाई दोस्रो संविधानसभाबाट बनेको नेपालको संविधानले टुंगोमा पुऱ्यायो। संघीयताको वित्तीय र प्रशासनिक स्वरूपलाई क्रमशः राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्तीय आयोगको गठन र कर्मचारी समायोजन ऐनले निष्कर्षमा पुऱ्याउन मार्गप्रशस्त गरे। यस परिप्रेक्ष्यमा प्रदेश र मातहतका निकायले आफ्नो कार्यसञ्चालन गरिरहेका छन्। तथापि ती चुनौतीले घेरिएका छन्।

कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७५ बमोजिम प्रदेशको संक्रमणकालीन संरचना एवं कर्मचारीको दरबन्दीको टुंगो लगाइयो। यस प्रक्रियामा महत्त्वपूर्ण निर्णय संघीय सरकारअन्तर्गत कर्मचारीतन्त्रको रह्यो। प्रदेशको आफ्नो विशेषताअनुसार संरचनाको निर्माण गर्नुको सट्टा सबै प्रदेशमा एउटै किसिमको संक्रमणकालीन संरचनाको निर्माण गरियो। प्रदेशको आवश्यकता अनुसारको संरचना नभएको र त्यसमाथि कर्मचारीको अभावका कारणले प्रदेशका संरचना स्थापित भएपछि पनि त्यसले काम गर्ने क्रममा विभिन्न समस्या व्यहोर्नु पर्‍यो। त्यसैले सबै प्रदेश आफ्नो आवश्यकता अनुसारको संगठन एवं दरबन्दी सर्वेक्षण गर्ने प्रक्रियामा छन्। नयाँ संरचना थप्ने बाहेक केन्द्रीकृत शासन व्यवस्थाभन्दा फरक तरिकाले प्रदेश संरचनाको निर्माण एवं निर्णय प्रक्रियामा जोड दिनु आवश्यक छ। स्थानीय तहसँग समन्वय र सहकार्य गरे प्रदेश मातहतमा धेरै संरचना नचाहिन पनि सक्छ। प्रदेशको संरचनालाई पारदर्शी तथा जनमुखी बनाउने र योजना कार्यान्वयन गर्ने कुरामा बढी ध्यान केन्द्रित गर्न आवश्यक छ। तर त्यसमा प्रदेशको ध्यान कम देखिन्छ। कर्मचारी

र राजनीतिक नेतृत्वको विभिन्न स्वार्थका कारण यी कुरा ओभरलैमा पर्ने र संरचना मात्र बढाउने सम्भावना प्रदेशमा पनि प्रबल छ।

संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच अपेक्षाकृत समन्वय हुन सकेको छैन। तिनले कार्यान्वयन गर्ने योजना र कार्यक्रम दोहोरिने समस्या पनि उत्तिकै छ। संघले प्रदेशको कार्य विवरण अनुसारको संरचना हस्तान्तरण गर्न आनाकानी गरिराखेको छ। त्यसमाथि संघीय संसद्मा दर्ता भएका महत्त्वपूर्ण विधेयकका प्रावधानहरूले प्रदेशका संरचना निर्माण र त्यसको काममा सहयोगी बन्ने भन्दा संघलाई नै बलियो बनाउने संकेत देखिएका छन्। यसबाट संघीय संरचना प्रदेशमाथि हावी बन्न सक्ने प्रशस्त सम्भावना पनि छ। यसले प्रदेश र संघीय सरकारबीच असमझदारी त बढाउँछ नै, प्रदेश संरचनाको कार्यसञ्चालनमा पनि प्रतिकूल असर पार्न सक्छ।

६.२ सुझाव

प्रादेशिक निकायका लागि आवश्यक संघीय कानून निर्माण गर्ने सम्बन्धमा

- प्रादेशिक निकायको प्रभावकारी कार्यसञ्चालन गर्न आवश्यक लोक सेवा, निजामती सेवा, प्रहरी सेवा, आन्तरिक सुरक्षाजस्ता संघीय कानूनहरू अविलम्ब जारी गरिनुपर्छ।
- संघ सरकारले यस्ता कानून बनाउँदा संविधानमा उल्लिखित एकल र साझा क्षेत्राधिकारको सम्मान गरी प्रदेश र स्थानीय सरकारसँग पर्याप्त समन्वय र सहकार्य गर्नुपर्छ।

प्रदेशको संगठन र व्यवस्थापन सर्वेक्षण एवं कार्यान्वयन सम्बन्धमा

- आफ्नो प्रशासन र कर्मचारीतन्त्रलाई चुस्त, छरितो र जनमुखी बनाउन सबै प्रदेशले आफ्ना आवश्यकता र प्राथमिकतामा आधारित रहेर संगठन र व्यवस्थापन सर्वेक्षण पूरा गर्नुपर्छ।

- संगठन र व्यवस्थापन सर्वेक्षणको आधारमा आवश्यक निकायहरूको स्थापना र कर्मचारी व्यवस्थापनको कार्यान्वयन गर्न आवश्यक कानून निर्माण र अन्य पूर्वतयारी पूरा गर्नुपर्छ।
- प्रदेशले आफ्नो संरचना निर्माण गर्दा संघीय संरचनाको हुबहु अनुसरण गर्नुभन्दा आफ्नो आवश्यकता अनुसारको संरचना निर्माण गर्न प्राथमिकता दिनुपर्छ।
- नयाँ प्रादेशिक निकाय स्थापना गर्दा उनीहरूको स्पष्ट कार्यक्षेत्र निर्धारण गरी बजेट कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमनजस्ता विषयमा स्पष्ट मापदण्ड तथा अख्तियारी सुनिश्चित गरिनुपर्छ।

अन्य तहसँग समन्वय गर्ने सम्बन्धमा

- प्रदेशमा तहत नयाँ मन्त्रालय, डिभिजन कार्यालय, निर्देशनालयजस्ता कार्यालय थप्न वा हेरफेर गर्नुअघि स्थानीय

तहसँग पर्याप्त समन्वय गरी कुन सेवा कसरी प्रवाह गर्ने भन्ने विषयमा स्पष्ट कानूनी मापदण्ड र कार्यविभाजन गरिनुपर्छ।

- नयाँ निकायको स्थापना गर्दा आर्थिक मितव्ययिता र प्रशासनिक व्ययभार घटाउने कुरामा विशेष ध्यान दिनुपर्छ र यस्ता निकायले गर्ने काम स्थानीय सरकारले गर्ने कामसँग दोहोरिँदैनन् भनेर सुनिश्चित गरिनुपर्छ।
- योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनजस्ता महत्वपूर्ण विषयमा स्थानीय सरकारसँग विश्वासिलो र दीर्घकालीन अन्तरसम्बन्ध स्थापना गर्नु जरूरी छ। यसका लागि आवश्यकताअनुसार थप कानून बनाई प्रदेश समन्वय परिषद्जस्ता समन्वयकारी संरचनालाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यक छ।
- संघीय सरकारसँग प्रदेशको समन्वय र सञ्चारलाई प्रभावकारी बनाउन प्रधानमन्त्री कार्यालयमा प्रत्येक प्रदेशको छुट्टै डेस्क बनाउनु पर्छ।

अनुसूची : सात प्रदेशका निकायहरूको विवरण

प्रदेश ३

क्र.सं.	मन्त्रालय	संख्या	जिल्ला
१.	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	१	
२.	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	१	
३.	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	१	
३.१	प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय	१	
४.	उद्योग, पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय	१	
४.१	वन निर्देशनालय	१	
	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	१	
	डिभिजन वन कार्यालय	१५	उदयपुर (२), भ्वापा, मोरङ, सुनसरी, संखुवासभा, भोजपुर, तेह्रथुम, धनकुटा, सोलुखुम्बु, ओखलढुंगा, पाँचथर, ताप्लेजुङ, इलाम, खोटाङ
	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय	२	धनकुटा, ओखलढुंगा
४.२	उद्योग वाणिज्य तथा उपभोक्ता हित संरक्षण निर्देशनालय	१	
	घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय	१४	सबै जिल्लामा
५.	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	१	
५.१	यातायात पूर्वाधार निर्देशनालय	१	
	यातायात व्यवस्था कार्यालय	६	भ्वापा, सुनसरी (सवारी), सुनसरी (अनुमति पत्र), इलाम, मोरङ, उदयपुर
	यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालय	४	इलाम, मोरङ, उदयपुर, धनकुटा
५.२	पूर्वाधार विकास कार्यालय	७	पाँचथर, भ्वापा, संखुवासभा, भोजपुर, मोरङ, ओखलढुंगा, उदयपुर
५.३	विकास तथा भवन कार्यालय	४	इलाम, मोरङ, धनकुटा, ओखलढुंगा
५.४	खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालय	५	पाँचथर, ओखलढुंगा, सुनसरी, भ्वापा, धनकुटा
५.५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	१३	भोजपुर, धनकुटा, इलाम, खोटाङ, ओखलढुंगा, पाँचथर, संखुवासभा, ताप्लेजुङ, तेह्रथुम, उदयपुर, भ्वापा, मोरङ, सुनसरी
	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिभिजन	१	सोलुखुम्बु
५.६	भूमिगत जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन कार्यालय	३	मोरङ, भ्वापा, सुनसरी
	कन्काई सिंचाइ व्यवस्थापन कार्यालय	१	भ्वापा
	चन्द्रा मोहना सिंचाइ व्यवस्थापन कार्यालय	१	सुनसरी
५.७	नयाँ सहरि आयोजना (अस्थायी कार्यालय)	१	पाँचथर
५.८	बसन्तपुर नयाँ सहरि आयोजना (अस्थायी कार्यालय)	१	तेह्रथुम
५.९	कोशी रिफ्रेसमेन्ट सेन्टर (अस्थायी कार्यालय)	१	सुनसरी
५.१०	ग्रामीण सडक सञ्जाल आयोजना (अस्थायी कार्यालय)	१	भ्वापा
६.	सामाजिक विकास मन्त्रालय	१	
६.१	शिक्षा विकास निर्देशनालय	१	धनकुटा

क्र.सं.	मन्त्रालय	संख्या	जिल्ला
	शिक्षा तालिम केन्द्र	१	सुनसरी
६.२	स्वास्थ्य निर्देशनालय	१	धनकुटा
	स्वास्थ्य कार्यालय	१४	सबै जिल्लामा
	प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र	१	
	प्रदेश जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला	१	
	अञ्चल अस्पताल	१	भापा
	जिल्ला अस्पताल	१४	सबै जिल्लामा
	अञ्चल आयुर्वेद औषधालय	३	धनकुटा, इलाम, उदयपुर
	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र	११	भापा, मोरङ, सुनसरी, संखुवासभा, भोजपुर, तेह्रथुम, पाँचथर, ताप्लेजुङ, सोलुखुम्बु, ओखलढुंगा, खोटाङ
६.३	प्रदेश संग्रहालय	१	धनकुटा
६.४	व्यवसायिक तथा सिप विकास तालिम केन्द्र	३	ओखलढुंगा, भापा, सुनसरी
७.	भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	१	
७.१	कृषि विकास निर्देशनालय	१	मोरङ
	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन सहयोग तालिम केन्द्र	१	सुनसरी
	बाली संरक्षण प्रयोगशाला	१	मोरङ
	बीउ विजन प्रयोगशाला	१	सुनसरी
	माटो तथा मल परीक्षण प्रयोगशाला	२	भापा, सुनसरी
	कृषि ज्ञान केन्द्र	११	उदयपुर, भापा, सुनसरी, संखुवासभा, भोजपुर, धनकुटा, सोलुखुम्बु, ओखलढुंगा, पाँचथर, इलाम, खोटाङ
७.२	पशुपंछी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय	१	मोरङ
	भेटेरिनरी अस्पताल तथा विज्ञ केन्द्र	८	उदयपुर, भापा, सुनसरी, संखुवासभा, धनकुटा, ओखलढुंगा, पाँचथर, इलाम
	पशु सेवा तालिम केन्द्र	१	सुनसरी
७.३	सहकारी प्रशिक्षालय	१	सुनसरी
	रेशम प्रशोधन केन्द्र	१	सुनसरी
	रेशम विकास कार्यक्रम	१	धनकुटा
	वागवानी केन्द्र	१	सोलुखुम्बु
	फार्म केन्द्र	८	
८.	प्रदेश सभा सचिवालय	१	
९.	मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय	१	
१०.	प्रदेश योजना आयोग	१	

प्रदेश २

क्र.सं.	मन्त्रालय	संख्या	जिल्ला
१.	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय	१	
२.	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	१	
३.	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	१	
३.१	प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय	१	

क्र.सं.	मन्त्रालय	संख्या	जिल्ला
४.	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	१	
४.१	वन निर्देशनालय	१	
	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	१	
	डिभिजन वन कार्यालय	८	सबै जिल्लामा
	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय	२	सिराहा, रौतहट
४.२	उद्योग वाणिज्य तथा उपभोक्ता हित संरक्षण निर्देशनालय	१	
	घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय	८	सबै जिल्लामा
५.	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	१	
५.१	यातायात पूर्वाधार निर्देशनालय	१	
	यातायात व्यवस्था कार्यालय	६	सिराहा, धनुषा, पर्सा (२), रौतहट, महोत्तरी
	यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालय	२	रौतहट, महोत्तरी
५.२	पूर्वाधार विकास कार्यालय	४	सिराहा, धनुषा, रौतहट, पर्सा
५.३	सहरी विकास तथा भवन कार्यालय	३	सप्तरी, धनुषा, पर्सा
५.४	खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालय	४	बारा, सर्लाही, महोत्तरी, सप्तरी
५.५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	८	सबै जिल्लामा
५.६	भूमिगत जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन कार्यालय	४	महोत्तरी, पर्सा, सर्लाही, सिराहा
६.	सामाजिक विकास मन्त्रालय	१	
६.१	शिक्षा विकास निर्देशनालय	१	
	शिक्षा तालिम केन्द्र	१	बारा
६.२	स्वास्थ्य निर्देशनालय	१	
	स्वास्थ्य कार्यालय	८	सबै जिल्लामा
	प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र	१	
	प्रदेश जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला	१	
	अञ्चल अस्पताल	३	धनुषा, सप्तरी
	जिल्ला अस्पताल	८	सबै जिल्लामा
	अञ्चल आयुर्वेद औषधालय	१	धनुषा
	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र	८	सबै जिल्लामा
६.३	व्यावसायिक तथा सिप विकास तालिम केन्द्र	२	धनुषा, रौतहट
७.	भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	१	
७.१	कृषि विकास निर्देशनालय	१	
	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन सहयोग तालिम केन्द्र	१	
	बाली संरक्षण प्रयोगशाला	१	धनुषा
	बीउ बीजन प्रयोगशाला	२	धनुषा, महोत्तरी
	माटो तथा मल परीक्षण प्रयोगशाला	१	धनुषा
	कृषि ज्ञान केन्द्र	६	धनुषा, सप्तरी, सर्लाही, बारा, पर्सा, रौतहट
७.२	पशुपंछी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय	१	
	भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा विज्ञ केन्द्र	६	सिराहा, धनुषा, सर्लाही, महोत्तरी, पर्सा, रौतहट
	पशु सेवा तालिम केन्द्र	१	

क्र.सं.	मन्त्रालय	संख्या	जिल्ला
७.३	मत्स्य विकास केन्द्र	२	सिराहा, सप्तरी
७.४	ट्रपिकल गार्डेन्स एण्ड नर्सरी सेन्टर	१	धनुषा
८.	प्रदेश सभा सचिवालय	१	
९.	मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय	१	
१०.	नीति आयोग	१	

प्रदेश ३

क्र.सं.	मन्त्रालय	संख्या	जिल्ला
१.	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय	१	
२.	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	१	
३.	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	१	
३.१	प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय	१	
४.	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	१	
४.१	वन निर्देशनालय	१	
	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	१	
	डिभिजन वन कार्यालय	१५	काठमाडौं, काभ्रे, चितवन, दोलखा, धादिङ, भक्तपुर, मकवानपुर (२), रसुवा, रामेछाप, ललितपुर, नुवाकोट सिन्धुपाल्चोक, सिन्धुली (२)
	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय	२	सिन्धुपाल्चोक, ललितपुर
४.२	उद्योग वाणिज्य तथा उपभोक्ता हित संरक्षण निर्देशनालय	१	
	घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय	६	काठमाडौं, काभ्रे, भक्तपुर, मकवानपुर, ललितपुर, चितवन
	घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति	७	धादिङ, दोलखा, रसुवा, रामेछाप, नुवाकोट सिन्धुपाल्चोक, सिन्धुली
	पर्यटक विकास आयोजना	१	मकवानपुर, चितवन
	उद्योग विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान	१	चितवन
५.	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	१	
५.१	यातायात पूर्वाधार निर्देशनालय	१	
	यातायात व्यवस्था कार्यालय	६	ललितपुर, काठमाडौं (३), भक्तपुर, ललितपुर
	यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालय	४	चितवन, हेटौडा, काठमाडौं, भक्तपुर
५.२	पूर्वाधार विकास कार्यालय	६	सिन्धुपाल्चोक, भक्तपुर, ललितपुर, चितवन, नुवाकोट, रामेछाप
५.३	सहरी विकास तथा भवन कार्यालय	५	रामेछाप, काभ्रे, काठमाडौं, नुवाकोट, चितवन
५.४	खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालय	५	मकवानपुर, धादिङ, काभ्रे, भक्तपुर, सिन्धुली
५.५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन कार्यालय	१२	काठमाडौं, काभ्रे, चितवन, दोलखा, धादिङ, भक्तपुर, मकवानपुर, रामेछाप, ललितपुर, नुवाकोट, सिन्धुली, सिन्धुपाल्चोक
	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिभिजन कार्यालय	१	रसुवा
५.६	भूमिगत जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन कार्यालय	२	चितवन, काभ्रे
	नयाँ शहर आयोजना कार्यालय	२	सिन्धुली, धादिङ
	जनता आवास आयोजना कार्यान्वयन एकाइ	१	रामेछाप
	जनता आवास आयोजना	३	चितवन, नुवाकोट, काभ्रे
५.७	नारायणी लिफ्ट खगेरी सिंचाइ विकास डिभिजन	१	
६.	सामाजिक विकास मन्त्रालय	१	
६.१	शिक्षा विकास निर्देशनालय	१	काभ्रे

क्र. सं.	मन्त्रालय	संख्या	जिल्ला
	शिक्षा तालिम केन्द्र	१	
६.२	स्वास्थ्य निर्देशनालय	१	
	स्वास्थ्य कार्यालय	१३	सबै जिल्ला
	प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र	१	
	प्रदेश जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला	१	
	जिल्ला अस्पताल	९	भक्तपुर, रसुवा, सिन्धुपाल्चोक, रामेछाप, मकवानपुर, धादिङ, नुवाकोट, सिन्धुली, चितवन
	अञ्चल आयुर्वेद औषधालय	२	काठमाण्डौ, मकवानपुर
	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र	११	दोलखा, सिन्धुली, रसुवा, धादिङ, नुवाकोट, सिन्धुपाल्चोक, काभ्रे, भक्तपुर, ललितपुर, चितवन, रामेछाप
	व्यवसायिक सिप विकास तालिम केन्द्र	३	धादिङ, मकवानपुर, ललितपुर
	रोजगार सूचना केन्द्र	१	मकवानपुर
	सार्वजनिक निर्माण एकाइ	२	काभ्रे, धादिङ
७.	भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	१	मकवानपुर
७.१	कृषि विकास निर्देशनालय	१	मकवानपुर
	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन सहयोग तालिम केन्द्र	१	ललितपुर
	वाली संरक्षण प्रयोगशाला	१	
	बीउ विजन प्रयोगशाला	१	
	माटो तथा मल परीक्षण प्रयोगशाला	१	
	कृषि ज्ञान केन्द्र	७	सिन्धुली, काभ्रे, रामेछाप, ललितपुर, नुवाकोट, धादिङ, चितवन
	मौरीपालन विकास केन्द्र	१	चितवन
	कन्दमूल तरकारी विकास केन्द्र	१	सिन्धुली
	प्रजनन पिंठी विज्ञ कोया श्रोत केन्द्र	१	धादिङ
	मसला वाली विकास केन्द्र	१	काभ्रे
	पुष्प विकास केन्द्र	१	ललितपुर
	शितोष्ण बागवानी नर्सरी केन्द्र	१	मकवानपुर
	किम्बु नर्सरी विकास केन्द्र	१	चितवन
	उपोष्ण प्रदेशीय बागवानी विकास केन्द्र	१	नुवाकोट
	शितोष्ण फलफूल रूटस्टक विकास केन्द्र	१	दोलखा
७.२	पशुपंछी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय	१	चितवन
	भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा विज्ञ केन्द्र	८	काभ्रे, दोलखा, ललितपुर, धादिङ, सिन्धुली, चितवन, मकवानपुर, नुवाकोट
	पशु सेवा तालिम केन्द्र	१	ललितपुर
७.३	वाखा विकास फार्म	१	मकवानपुर
७.४	मत्स्य विकास केन्द्र	२	मकवानपुर, चितवन
७.५	व्यवसायिक ग्रेनेज केन्द्र	१	भक्तपुर
७.६	सहकारी प्रशिक्षालय	१	चितवन
८.	प्रदेश सभा सचिवालय	१	
९.	मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय	१	
१०.	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग	१	

गण्डकी

क्र.स.	मन्त्रालय	संख्या	जिल्ला
१.	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय	१	
२.	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	१	
३.	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	१	
३.१	प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय	१	
४.	उद्योग, पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय	१	
४.१	वन निर्देशनालय	१	
	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	१	
	डिभिजन वन कार्यालय	११	सबै जिल्लामा
	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय	२	तनहुँ, पर्वत
४.२	उद्योग वाणिज्य तथा उपभोक्ता हित संरक्षण निर्देशनालय	१	
	घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय	११	सबै जिल्लामा
४.३	पर्यटन कार्यालय	१	कास्की
५.	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	१	
५.१	यातायात पूर्वाधार निर्देशनालय	१	
	यातायात व्यवस्था कार्यालय (सवारी)	१	कास्की
	यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालय	२	बाग्लुङ, तनहुँ
५.२	पूर्वाधार विकास कार्यालय	५	गोरखा, कास्की, तनहुँ, म्याग्दी, पर्वत
५.३	सहरी विकास तथा भवन कार्यालय	३	कास्की, बाग्लुङ, गोरखा
५.४	खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालय	४	बाग्लुङ, गोरखा, तनह, स्याङ्जा
	खानेपानी तथा सरसफाई एकाइ कार्यालय	११	सबै जिल्लामा
५.५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन कार्यालय	९	बाग्लुङ, गोरखा, कास्की, लमजुङ, म्याग्दी, नवलपरासी पूर्व, पर्वत, स्याङ्जा, तनहुँ
	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिभिजन कार्यालय	२	मनाङ, मुस्ताङ
६.	सामाजिक विकास मन्त्रालय	१	
६.१	शिक्षा विकास निर्देशनालय	१	
	शिक्षा तालिम केन्द्र	१	तनहुँ
६.२	स्वास्थ्य निर्देशनालय	१	
	स्वास्थ्य कार्यालय	११	सबै जिल्ला
	प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र	१	
	प्रदेश जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला	१	
	अञ्चल अस्पताल	१	बाग्लुङ
	जिल्ला अस्पताल/अस्पताल	९	तनहुँ, मनाङ, मुस्ताङ, लमजुङ, पर्वत, स्याङ्जा, कास्की, गोरखा, म्याग्दी
	अञ्चल आयुर्वेद औषधालय	२	बाग्लुङ, कास्की
	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र	९	मनाङ, गोरखा, लमजुङ, तनहुँ, स्याङ्जा, नवलपरासी पूर्व, पर्वत, म्याग्दी, मुस्ताङ
६.३	प्रदेश संग्रहालय	१	कास्की
६.४	व्यवसायिक तथा सिप विकास तालिम केन्द्र	२	कास्की, पर्वत
७.	भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	१	

क्र.स.	मन्त्रालय	संख्या	जिल्ला
७.१	कृषि विकास निर्देशनालय	१	
	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन सहयोग तालिम केन्द्र	१	
	कृषि ज्ञान केन्द्र	६	गोरखा, म्याग्दी, लमजुङ, स्याङ्जा, पर्वत, तनहुँ
	बीउ विजन प्रयोगशाला	१	कास्की
	वाली संरक्षण प्रयोगशाला	१	
	माटो तथा मल परीक्षण प्रयोगशाला	१	कास्की
	रेशम विकास कार्यक्रम	२	स्याङ्जा, कास्की
	प्रजनन पिँडी बीज कोया स्रोत केन्द्र	१	तनहुँ
७.२	पशुपंछी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय	१	
	भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा विज्ञ केन्द्र	७	बाग्लुङ, म्याग्दी, लमजुङ, गोरखा, स्याङ्जा, तनहुँ, कास्की
	पशु सेवा तालिम केन्द्र	१	
	मत्स्य विकास केन्द्र	१	स्याङ्जा
	सहकारी रजिष्ट्रारको कार्यालय	१	कास्की
८.	प्रदेश सभा सचिवालय	१	
९.	मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय	१	
१०.	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग	१	

प्रदेश ७

क्र.सं	मन्त्रालय	संख्या	जिल्ला
१.	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रपरिषदको कार्यालय	१	
२.	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	१	
३.	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	१	
३.१	प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय	१	
४.	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	१	
४.१	वन निर्देशनालय	१	
	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	१	
	डिभिजन वन कार्यालय	१४	अर्घाखाँची, कपिलवस्तु (२), गुल्मी, दाङ (२), नवलपरासी पश्चिम, पाल्पा, प्यूठान, बर्दिया, बाँके, रुकुम पूर्व, रूपन्देही, रोल्पा
	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय	२	पाल्पा, दाङ
४.२	उद्योग वाणिज्य तथा उपभोक्ता हित संरक्षण निर्देशनालय	१	
	घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय	१२	सवै जिल्लामा
५.	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	१	
५.१	यातायात पूर्वाधार निर्देशनालय	१	
	यातायात व्यवस्था कार्यालय	४	दाङ, बाँके, रूपन्देही (२)
	यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालय	३	पाल्पा, दाङ, रूपन्देही
५.२	पूर्वाधार विकास कार्यालय	५	रूपन्देही, गुल्मी, प्यूठान, दाङ, बाँके
५.३	सहरी विकास तथा भवन कार्यालय	४	पाल्पा, बाँके, रूपन्देही, दाङ

क्र.सं	मन्त्रालय	संख्या	जिल्ला
५.४	खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालय	४	रूपन्देही, पाल्पा, दाङ, प्यूठान
५.५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	११	अर्घाखाँची, गुल्मी, पाल्पा, प्यूठान, रोल्पा, बाँके, बर्दिया, कपिलवस्तु, नवलपरासी पश्चिम, रूपन्देही, दाङ
	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिभिजन	१	रुकुम पूर्व
	भूमिगत जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन कार्यालय	३	रूपन्देही, दाङ, बाँके
५.६	वाणगंगा सिंचाइ व्यवस्थापन कार्यालय	१	कपिलवस्तु
५.७	प्रगन्ना तथा बड्कापथ सिंचाइ व्यवस्थापन कार्यालय	१	दाङ
६.	सामाजिक विकास मन्त्रालय	१	
६.१	शिक्षा विकास निर्देशनालय	१	
	शिक्षा तालिम केन्द्र	१	रूपन्देही
६.२	स्वास्थ्य निर्देशनालय	१	
	स्वास्थ्य कार्यालय	१२	सबै जिल्लामा
	प्रदेश जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला	१	
	प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र	१	
	अञ्चल अस्पताल	२	दाङ, रूपन्देही
	जिल्ला अस्पताल	११	रोल्पा, कपिलवस्तु पश्चिम, पाल्पा, अर्घाखाँची, रुकुम पूर्व, रूपन्देही, बर्दिया, गुल्मी, नवलपरासी, पाल्पा, प्यूठान
	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र	८	बाँके, प्यूठान, पाल्पा, गुल्मी, बर्दिया, कपिलवस्तु, अर्घाखाँची, रोल्पा
	प्रादेशिक आयुर्वेद चिकित्सालय	२	दाङ, लुम्बिनी
	राष्ट्रिय आयुर्वेद चिकित्सालय	१	दाङ
६.३	प्रदेश संग्रहालय	१	
६.४	व्यावसायिक तथा सिप विकास तालिम केन्द्र	३	बाँके, दाङ, रूपन्देही
७.	भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	१	
७.१	कृषि विकास निर्देशनालय	१	
	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन सहयोग तालिम केन्द्र	१	
	बाली संरक्षण प्रयोगशाला	१	
	बीउ बिजन प्रयोगशाला	१	
	माटो तथा मल परीक्षण प्रयोगशाला	१	
	कृषि ज्ञान केन्द्र	८	नवलपरासी पश्चिम, अर्घाखाँची, गुल्मी, पाल्पा, कपिलवस्तु, बाँके, दाङ, रोल्पा
७.२	पशुपंछी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय	१	
	भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा विज्ञ केन्द्र	६	पाल्पा, रोल्पा, कपिलवस्तु, रूपन्देही, दाङ, बाँके
	पशु सेवा तालिम केन्द्र	१	
७.३	मत्स्य विकास केन्द्र	१	बाँके
७.४	कुखुरा विकास फार्म	१	बाँके
७.५	सहकारी प्रशिक्षालय	१	बाँके
८.	प्रदेश सभा सचिवालय	१	
९.	मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय	१	
१०.	प्रदेश योजना आयोग	१	

कर्णाली

क्र.सं	मन्त्रालय	संख्या	जिल्ला
१.	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय	१	
२.	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	१	
३.	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	१	
३.१	प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय	१	
४.	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	१	
४.१	वन निर्देशनालय	१	सुर्खेत
	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	१	सुर्खेत
	डिभिजन वन कार्यालय	११	कालिकोट, जुम्ला, दैलेख, मुगु, रुकुम पश्चिम, सल्यान, सुर्खेत (२), हुम्ला, जाजरकोट
	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय	२	जुम्ला, सुर्खेत
४.२	उद्योग वाणिज्य तथा उपभोक्ता हित संरक्षण निर्देशनालय	१	सुर्खेत
	घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति	१०	सबै जिल्लामा
५.	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	१	
५.१	यातायात पूर्वाधार निर्देशनालय	१	
	यातायात व्यवस्था कार्यालय	२	जुम्ला, सुर्खेत
	यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालय	१	
५.२	पूर्वाधार विकास कार्यालय	३	जुम्ला, हुम्ला, सुर्खेत,
५.३	सहरी विकास तथा भवन कार्यालय	३	जाजरकोट, जुम्ला, सुर्खेत
५.४	खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालय	३	जुम्ला, सुर्खेत, रुकुम पश्चिम
५.५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन कार्यालय	१०	सबै जिल्लामा
५.६	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिभिजन कार्यालय	३	कालिकोट, रुकुम पश्चिम, मुगु
६.	सामाजिक विकास मन्त्रालय	१	
६.१	शिक्षा विकास निर्देशनालय	१	सुर्खेत
	शिक्षा तालिम केन्द्र	१	सुर्खेत
६.२	स्वास्थ्य निर्देशनालय	१	सुर्खेत
	स्वास्थ्य कार्यालय	१०	सबै जिल्लामा
	जनस्वास्थ्य तालिम केन्द्र	१	
	प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र	१	
	प्रदेश जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला	१	सुर्खेत
	प्रदेश अस्पताल	१	सुर्खेत
	जिल्ला अस्पताल	१०	सबै जिल्लामा
	अञ्चल आयुर्वेद औषधालय	२	सुर्खेत, जुम्ला
	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र	८	सल्यान, दैलेख, जाजरकोट, हुम्ला, मुगु, डोल्पा, रुकुम पश्चिम, कालिकोट
६.३	प्रदेश संग्रहालय	१	सुर्खेत
६.४	व्यवसायिक तथा सिप विकास तालिम केन्द्र	१	जुम्ला
७.	भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	१	

क्र.सं	मन्त्रालय	संख्या	जिल्ला
७.१	कृषि विकास निर्देशनालय	१	सुर्खेत
	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन सहयोग तालिम केन्द्र	१	सुर्खेत
	वाली संरक्षण प्रयोगशाला	१	सुर्खेत
	बीउ विजन प्रयोगशाला	१	सुर्खेत
	माटो तथा मल परीक्षण प्रयोगशाला	१	सुर्खेत
	कृषि ज्ञान केन्द्र	७	डोल्पा, जुम्ला, हुम्ला, कालिकोट, दैलेख, जाजरकोट, रुकुम पश्चिम
७.२	पशुपंछी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय	१	सुर्खेत
	भेटरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा विज्ञ केन्द्र	७	सुर्खेत, सल्यान, रुकुम पश्चिम, दैलेख, जुम्ला, हुम्ला, मुगु
	पशु सेवा तालिम केन्द्र	१	सुर्खेत
८	प्रदेश सभा सचिवालय	१	
९	मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय	१	
१०	प्रदेश योजना आयोग	१	

सुदूरपश्चिम

क्र.सं	मन्त्रालय	संख्या	जिल्ला
१.	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	१	
२.	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	१	
२.१	सीमामा नागरिक सहायता कक्ष	१	
३.	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	१	
३.१	प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय	१	
४.	उद्योग, पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय	१	
४.१	वन निर्देशनालय	१	कैलाली
	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	१	कैलाली
	डिभिजन वन कार्यालय	१०	अछाम, कञ्चनपुर, कैलाली (२), डडेल्धुरा, डोटी, दार्चुला, बझाङ, वाजुरा, बैतडी
	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय	२	डोटी, डडेल्धुरा
४.२	प्रदेश पर्यटन विकास कार्यक्रम कार्यन्वयन एकाइ	१	धनगढी
४.३	उद्योग वाणिज्य तथा उपभोक्ता हित संरक्षण निर्देशनालय	१	
	घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय	२	कञ्चनपुर, कैलाली
	घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति	७	डोटी, डडेल्धुरा, बैतडी, बझाङ, वाजुरा, अछाम, दार्चुला
५.	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	१	
५.१	यातायात पूर्वाधार निर्देशनालय	१	डोटी
	यातायात व्यवस्था कार्यालय	२	कञ्चनपुर, कैलाली
	यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालय	२	डोटी, डडेल्धुरा
५.२	पूर्वाधार विकास कार्यालय	४	अछाम, कैलाली, डडेल्धुरा, बैतडी
५.३	सहरी विकास तथा भवन कार्यालय	३	कैलाली, डोटी, बैतडी
५.४	खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालय	३	कैलाली, बैतडी, डोटी

क्र. सं	मन्त्रालय	संख्या	जिल्ला	
५.५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	८	अछाम, कञ्चनपुर, कैलाली, डडेल्धुरा, डोटी, दार्चुला, बझाङ, बैतडी	
	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिभिजन	१	बाजुरा	
५.६	भूमिगत जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन कार्यालय	१	कैलाली	
	पथरैया-मोहना सिंचाइ विकास कार्यालय	१		
	सडक डिभिजन कार्यालय	१		
६.	सामाजिक विकास मन्त्रालय	१		
६.१	शिक्षा विकास निर्देशनालय	१	डोटी	
	शिक्षा तालिम केन्द्र	१	डोटी	
६.२	स्वास्थ्य निर्देशनालय	१		
	स्वास्थ्य कार्यालय	९	डडेल्धुरा, अछाम, कैलाली, बैतडी, डोटी, कञ्चनपुर, दार्चुला, बाजुरा, बझाङ	
	अञ्चल अस्पताल	२	कैलाली, कञ्चनपुर	
	जिल्ला अस्पताल/अस्पताल	७	अछाम, डोटी, दार्चुला, बझाङ, बाजुरा, बैतडी, कैलाली	
	आयुर्वेद औषधालय	२	धनगढी, कञ्चनपुर	
	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र	७	अछाम, डोटी, दार्चुला, बझाङ, बैतडी, डडेल्धुरा, बाजुरा	
	व्यवसायिक तथा सिप विकास तालिम केन्द्र	२	कैलाली, कञ्चनपुर	
	प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्था केन्द्र	१		
	प्रदेश जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला	१		
	स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	१		
	७.	भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	१	
	७.१	कृषि विकास निर्देशनालय	१	डोटी
कृषि ज्ञान केन्द्र		६	अछाम, बाजुरा, बझाङ, बैतडी, डडेल्धुरा, कञ्चनपुर	
७.२	पशुपन्छी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय	१	डोटी	
	भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा विज्ञ केन्द्र	५	बाजुरा, बझाङ, बैतडी, डडेल्धुरा, कञ्चनपुर	
	पशु सेवा तालिम केन्द्र	१	कैलाली	
	तरकारी जर्मप्लाज्म संवर्द्धन तथा वीउ उत्पादन केन्द्र	१	डडेल्धुरा	
	सुक्खा फलफूल विकास केन्द्र	१	बैतडी	
	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन, सहयोग तथा तालिम केन्द्र	१	कञ्चनपुर	
	मत्स्य विकास केन्द्र	१	कैलाली	
	बाली संरक्षण प्रयोगशाला	१	कञ्चनपुर	
	माटो तथा मल परीक्षण प्रयोगशाला	१	कञ्चनपुर	
	बीउ विजन प्रयोगशाला	१	कञ्चनपुर	
८.	प्रदेश सभा सचिवालय	१		
९.	मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय	१		

नोट: यी अनुसूचीहरू डीआरसीएनले संघ तथा प्रदेशका मन्त्रालयहरूबाट उपलब्ध दस्तावेज तथा आधिकारिक वेबसाइट र प्रदेश मातहतका पदाधिकारीहरू सँगको अन्तर्वार्ताको आधारमा तयार पारेको हो । यहाँ उल्लिखित निकायका नाम र संख्यामा परिवर्तन भएको हुनसक्छ ।

२०७१ सालमा स्थापित डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन) सामाजिक र राजनीतिक विषयमा अध्ययन-अनुसन्धान गर्ने राष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्था हो । यस संस्थाले नेपालको संविधान निर्माण प्रक्रिया, राज्य पुनर्संरचना र संघीयता कार्यान्वयन लगायतका विषयमा स्थलगत र वस्तुनिष्ठ अनुसन्धान गर्दै आएको छ । डीआरसीएनले २०७४ सालमा सम्पन्न स्थानीय, प्रादेशिक, प्रतिनिधि सभा सदस्य र राष्ट्रिय सभा निर्वाचनको पर्यवेक्षण गरेको थियो ।

संघीय प्रणाली अवलम्बन गरेपछि, प्रदेश अन्तर्गतका मन्त्रालय र मातहतका संक्रमणकालीन निकायको स्थापना भयो । कर्मचारी समायोजनद्वारा प्रदेशका संरचनाहरूमा कर्मचारीको व्यवस्थापन गर्ने काम पनि अन्तिम चरणमा छ । प्रदेशका संरचनाहरूले काम शुरू गरेका छन् । संघीय सरकारले व्यवस्था गरेको संरचना र कर्मचारीको तदर्थ प्रबन्धलाई आफ्नो आवश्यकता अनुसारको संरचनामा रूपान्तरण गर्ने प्रक्रियामा सबै प्रदेश लागेका छन् । प्रदेशका संरचनाले गर्ने कामले नै प्रदेशलाई स्थायित्व प्रदान गर्न सहयोग गर्छ ।

DEMOCRACY
RESOURCE CENTER

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल

कुमारीपाटी, ललितपुर

www.democracyresource.org